

JOAQUIM MARTÍ MESTRE

L'ORTOGRAFIA AL SEGLE XVIII AL PAÍS VALENCIÀ.
ENTRE LA TRADICIÓ I LA INNOVACIÓ.
LES PROPOSTES DE JOAN BAPTISTA ESCORIGÜELA *

1. ELS PRECEDENTS DEL SEGLE XVII

A diferència d'altres llengües, com el castellà, el francès o l'italià, en català no trobem els primers tractats ortogràfics fins al segle XVII, i encara en aquesta centúria són ben escassos i no passen de ser unes notes breus, en obres destinades a l'ensenyament del llatí. L'any 1637 es publica la que ha estat considerada primera ortografia catalana,¹ nascuda sota la influència dels models ortogràfics castellans, els quals pesaran, amb major o menor grau, en bona part de les propostes ortogràfiques catalanes dels segles XVII i XVIII. En efecte, en el seu *Fons verborum et phrasium ad iuventutem latinitate imbuendam* l'urgellenc Antoni Font va incloure un breu apartat «De la ortografia en romans», on proposa en molts aspectes una ortografia innovadora, però seguint els tractats ortogràfics castellans, fet en el qual influí l'absència d'estudis ortogràfics sobre el català, que l'haurien pogut orientar.²

Més breus són les indicacions ortogràfiques que Llorenç Cendrós incorporà en la seua *Gramàtica cathalana breu i clara* (1676), que, malgrat el títol, és una gramàtica sobre el llatí. Pel que fa al País Valencià, podem citar les breus observacions que inclogué Joan Baptista Ballester en el pròleg al lector del seu sermó *Ramellet del bateig del*

* Aquest treball s'integra en el projecte d'investigació GV-3207/95 de la Generalitat Valenciana.

1. Joan SOLÀ, *A l'entorn de la llengua* (Barcelona, Laia, 1977), ps. 263-266.

2. Després Pere Torra va reprendre aquestes notes en el seu *Thesaurus verborum ac phrasium* (Barcelona, 1640). Sobre el tractat de Font, i, en general, sobre l'ortografia catalana al Principat durant el segle XVII, vegeu Mila SEGARRA, *Història de l'ortografia catalana* (Barcelona, Empúries, 1985), ps. 38-52.

fill y fillol de València, el apostòlich sanct Vicent Ferrer (València, 1667), seguint el model de la llengua clàssica. Ballester, conscient de l'evolució de la llengua i desitjós d'un seguiment més fidel de la llengua medieval, proposava algunes pràctiques ortogràfiques conservadores, que a la segona meitat del segle XVII ja havien entrat en crisi entre els escriptors valencians, com eren l'ús exclusiu de *l-* inicial per representar el fonema /ʎ/, el dígraf *ny* per a la palatal nasal, i el manteniment de *s-* inicial més consonant sense la *e* epentètica.

Tot plegat, poca cosa, però ja hi podem veure les dues línies fonamentals que caracteritzaran les teories ortogràfiques catalanes al segle XVIII, de vegades barrejades en un mateix autor: d'una banda, la innovació, sovint influïda pels models castellans, i, de l'altra, la continuació de la tradició medieval.

2. L'INTERÈS PER L'ORTOGRAFIA CATALANA AL SEGLE XVIII

2.1. La situació a Catalunya i a les Illes

Al set-cents a Catalunya i a Menorca trobem propostes ortogràfiques innovadores, antitradicionalistes, basades fonamentalment en el principi de la pronunciació, influïdes per models forans, principalment pel castellà, i en menor mesura, sobretot en el menorquí Antoni Febrer i Cardona,³ pel francès, en bona part a causa del desconeixement de la tradició ortogràfica pròpia. És el cas del dominicà Pere Màrtir Anglés, en el seu *Prontuario orthologi-gráfico trilingüe en que se enseña a pronunciar, escribir y letrear correctamente en latín, castellano y catalán* (Barcelona, 1742), així com de la *Grammàtica catalana* de Josep Ullastre i de la *Gramàtica catalana predispositiva per*

3. Sobre Antoni Febrer i Cardona, a més de les notícies de M. SEGARRA, *op. cit.*, ps. 117-129, vegeu Jordi CARBONELL, *Notes sobre els «Principis de la lectura menorquina» de 1804*, «Estudis Romànics», VIII (1961), ps. 195-214 i *Antoni Febrer i Cardona i el comte d'Atamans, dues figures de la Il·lustració*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXIV (1971-1972), ps. 87-146; i sobretot Jordi GINEBRA i SERRABOU, *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)* (Maó, Institut Menorquí d'Estudis, 1996).

a la més fàcil intel·ligència de la espanyola y llatina de Joan Petit i Aguilar. Les dues darreres van restar inèdites.⁴

2.2. La situació al País Valencià

S'ha dit que al País Valencià la memòria dels escriptors clàssics era més viva i, per tant, hi havia un millor record de l'ortografia medieval que a Catalunya i les Illes. Per això l'ortografia setcentista al País Valencià es caracteritzaria pel seu conservadorisme. Aquesta idea, que fou exposada per M. Segarra,⁵ caldria potser matisar-la a partir de l'estudi detallat tant dels tractats d'ortografia com de la pràctica ortogràfica de l'època.

És cert que en Carles Ros i en altres tractadistes menys coneguts seguidors seus hi havia un respecte a la tradició ortogràfica, però també donaven entrada a la fonètica valenciana contemporània, bàsicament del valencià central, apitxat inclòs, sense evitar l'omnipresència del castellà. Si Carles Ros i els altres ortògrafs més o menys influïts per ell mantenen encara en bona mesura les lletres tradicionals i proposen diferenciar en l'escriptura articulacions confoses en la pronunciació (cas de *b/v*, o de *s, ss, ç, c*), al costat d'això adopten algunes innovacions, en grau variable segons els autors, d'acord amb la fonètica moderna del valencià central, responsable també d'algunes de les confusions gràfiques en les quals incorren. Joan Baptista Escorigüela anirà més lluny en el procés foneticista i castellanitzant, fins al punt de convertir-se en el primer tractadista valencià que proposà i dugué a la pràctica canvis ortogràfics importants a fi d'adaptar-se millor a l'ortografia de l'*Academia Española* i a la pronúncia castellanitzant i apitxada.

Als segles XVII i XVIII es mantenia entre els gramàtics castellans

4. Han estat editades recentment, la primera a cura de Montserrat ANGUERA, *Josep Ullastra: Grammatica cathalana* (Barcelona, 1980), i la segona per Jordi GINEBRA, *La «Gramàtica catalana» (1796-1829) de Joan Petit i Aguilar: estudi i edició* (Barcelona, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 1991). Sobre aquestes obres, així com sobre la polèmica ortogràfica suscitada al «Diario de Barcelona» l'any 1796, vegeu M. SEGARRA, *op. cit.*, ps. 80-116. Vegeu també Jordi GINEBRA, *Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX*, «Randa», núm. 31 (1992), ps. 65-79.

5. *Op. cit.*, ps. 54-58.

una polèmica sobre el criteri amb què s'havia de bastir l'ortografia de la llengua. Hi havia, d'una banda, els partidaris del punt de vista etimologista i, de l'altra, aquells que pensaven que l'ortografia havia de representar fidelment la pronunciació, seguint el principi de Quintilià d'escriure com es pronuncia, el qual ja havia estat propugnat per Nebrija al segle XVI. No faltaven tampoc els partidaris del principi horacià de l'ús tradicional i comú. I, per últim, de vegades s'alludia a la diferenciació gràfica dels homòfons. Al costat de postures més radicals,⁶ hi havia també qui, tot i donar preferència a algun criteri concret, en alguns casos acceptava en la pràctica les aportacions dels altres. Un exemple paradigmàtic d'aquesta postura eclèctica el representa l'*Academia Española*, la qual en el *Diccionario* de 1726 es basà en el criteri de l'etimologia, encara que hagué de fer concessions a l'ús i a la pronunciació, i més tard, en l'*Orthographía* de l'any 1741, tractà de conciliar tots tres criteris: la pronunciació, l'ús i l'etimologia. I en les successives edicions de l'ortografia anirà fent cada vegada més concessions al fonetisme.⁷

2.2.1. *Les propostes ortogràfiques de Carles Ros*

Entre els gramàtics valencians del segle XVIII destaca el notari Carles Ros i Hebrera (1703-1773), principal animador de la vida cultural valenciana en llengua pròpia durant dos quarts de segle.⁸ Ros, que s'ocupà també de l'ortografia del castellà, comptava en aquest cas amb una llarga tradició on poder acudir,⁹ però respecte a la teoria ortogrà-

6. Com el cas de Gonzalo Correas, el qual proposà una ortografia equiparable en la pràctica a un sistema de notació fonètica, cosa que provocà la reacció dels etimologistes.

7. Vegeu Àngel ROSENBLAT, *Las ideas ortográficas de Bello*, prólogo a Andrés BELLO, *Estudios gramaticales* (Caracas, 1951).

8. Sobre Carles Ros vegeu ara M. Assumpció ESPÍN RUBERT, *Carles Ros: Ideas lingüísticas i edició de l'obra literària* (València, Universitat de València, tesi doctoral, 1994), i Francesc TORRES NAVARRETE, *La llengua de Carles Ros* (València, Universitat de València, tesi doctoral, 1995).

9. En la *Práctica de orthographía para los dos idiomas castellano y castellano* (València, 1732) cita com a fonts el *Breve tratado de escribir bien y de la perfecta orthographía* de Juan de Palafox y Mendoza (Madrid, 1662) («Prefación», § 7), representant d'un etimologisme moderat, el *Método breve de orthographía castellana* de Salvador

fica de la llengua pròpia es trobà pràcticament el mateix desert amb què al segle anterior hagué d'acarar-se Antoni Font al Principat. Per això, com ell mateix ho declara, només pogué comptar amb les dades extretes de la documentació antiga:

«y en materia de orthographía valenciana no he visto autor ni tratado alguno, que esto han sido observaciones de lo que noté, leyendo escritos de nuestro idioma antiguos» (*Práctica de orthographía...*, p. 66)

En aquesta situació era esperable que la influència del castellà es deixés sentir en la teoria ortogràfica del notari valencià. Així, les referències al castellà són constants en la seua obra valenciana, en la qual s'ocupa preferentment de les grafies i sons que presenten discrepàncies respecte a la llengua veïna, i sempre ho fa indicant les diferències o semblances en relació a aquella llengua. Ros considerava que les dissimilituds fonètiques entre el valencià i el castellà eren escasses:

«La pronunciación del abecedario castellano sólo se diferencia del valenciano en estas quatro letras: g, b, j, x (...). Las restantes letras de las cartillas guardan la mesma pronunciación en los dos idiomas (...), exceptuando la z para nustro idioma valenciano, que jamás usamos de ella, y en su lugar ponemos siempre la c con cedilla» (*Práctica de orthographía...*, ps. 11-12)

I per això escriu tractats que, segons ell, servien al mateix temps per a ambdues llengües.¹⁰ Quant als criteris ortogràfics, M. Segarra,¹¹

José Mañer (Córdoba, 1725) («Prefación», § 19), amb criteri tradicionalista, i el *Breve tratado de la orthographía*, de Juan Pérez Castiel (València, 1727) (p. 39), també de caràcter conservador. Remet també en un parell d'ocasions al *Diccionario* de Nebrija, que en ortografia es mostra innovador, però també respectuós amb l'etimologia, i cita també les *Tablas poéticas* (1617) de Francisco Cascales, guiades pel criteri etimologista, i la *Gramática* llatina del pare Manuel Álvarez. A més, degué conèixer altres obres sobre ortografia castellana, com les de l'Academia Española, l'*Ortografía española* d'Antonio Bordazar (València, 1728) o les idees ortogràfiques de Gregori Maians, encara que no hi va coincidir.

10. Els exemples més paradigmàtics són la *Práctica de orthographia...* i la *Norma breve de cultura y política de hablar para el idioma castellano, aunque servirá también para el valenciano, y otros* (València, 1737).

11. *Op. cit.*, 1985, ps. 64-65.

diu que Carles Ros, com els altres ortògrafs valencians, segueix preferentment el costum o tradició; en canvi, August Rafanell¹² creu que la base de la seua reforma ortogràfica fou la pronúncia, i més en concret, la del valencià apitxat. En realitat, podem dir que Carles Ros, coneixedor dels debats creats aleshores entre els ortògrafs castellans, adoptà en la pràctica una postura eclèctica, com es dedueix de les seues manifestacions. Ell pensava que l'ortografia més pura era la basada en l'etimologia, però també era conscient de les dificultats pràctiques que un seguiment absolut d'aquest criteri comportava, i per això no dubtà a tenir en compte també els criteris de l'ús comú i de la pronunciació, als quals fins i tot atribuï prioritat sobre el primer; sense oblidar el criteri diacrític de la diferenciació gràfica dels mots homòfons. Per això, pragmàticament es decanta, tant per al català com per al castellà, per una ortografia mixta:

«Es bien evidente con estos exemplos no poderse fijar la orthographía castellana, sino que ha de admitirse mezclada, de tal manera que ni todo puede ser etymología, ni todo pronunciación latina o castellana, ni todo costumbre, porque es preciso hazer un mixto agradable» (*Práctica de orthographía...*, «Prefación», § 7)

Aquests postulats generals els aplicà Ros en les seues propostes ortogràfiques. Així, encara que des del seu valencià apitxat no distingia els fonemes labials /b/ i /v/, creu convenient, d'acord amb la tradició, amb l'etimologia i fins i tot amb la pronunciació no beta-cista, mantenir-los diferenciats gràficament, sobretot en els mots homòfons.

Per respecte a la tradició i a l'etimologia, i en alguns casos per evitar homofonies, manté, al costat de *s*, les grafies *ç*, *c* i *ss*, encara que, des de la fonètica apitxada, només distingia la pronúncia [s]:

«els valencians estes lletres *c*, *ç*, *s* les pronunciam naturalment com si cascuna fora *s*» (*Tratat de adages*, p. 20)

12. *Les idees sobre l'apitxat de València a l'edat moderna*, «Estudi General», núm. 14 (1994), p. 28.

Pren el castellà com a criteri per a escriure ç en valencià.¹³ La indiferenciació fonètica el duu en alguns casos a acceptar la variació ortogràfica, com en *ací* i *así*, que «en escritos antiguos» troba de totes dues formes (*Diccionario valenciano-castellano*, 1764, p. 27).

D'acord amb l'etimologia i el costum, defensa l'ús de *qu* + vocal en mots com *qual*, *qualsevol*, per indicar l'existència d'un diftong, enfront de *cu* + vocal, que assenyala hiatus:

«de la misma manera, entre los poetas *qual* con *c* tendría dos syllabas; *quando*, tres; *quaderno*, quatro; etc., pues no se articula *cu-al*, *cu-ando*, *cu-a-der-no*, sinó *qual*, *quan-do*, *qua-der-no*, y la syneresis, escriviéndolo con *c*, no tendría passo» (*Práctica de orthographía...*, p. 41)

Defensa també l'ús de la grafia autòctona *ny*, encara que admet *ñ* en les veus coincidents formalment amb el castellà.¹⁴ En posició final de mot propugna l'ús del dígraf tradicional *-ig* per a la palatal africada sorda.¹⁵

En altres casos, en canvi, es deixa dur per la fonètica valenciana moderna: quan escriu el boldró [iʃ] sempre amb el dígraf *ix*, i no amb *x* en posició intervocàlica, així com quan representa la *e* epentètica que el valencià fa servir en posició inicial davant /f/, com *Eixàtiva*.¹⁶ Per fidelitat a la pronúncia moderna, elimina el costum d'escriure *s-* + consonant en principi de mot sense *e* epentètica inicial,¹⁷ i representa el fonema palatal /k/ en posició inicial amb *ll-*, en contra de la tradició medieval, encara que manté *l-* quan és majúscula.¹⁸ Per influència del subdialecte apitxat, preceptua unes mateixes grafies *g*, *j* (i en la pràctica també *tj*) per als fonemes /tʃ/ i /dʒ/,¹⁹ que, d'acord amb la fonètica apitxada, confon. Cal dir, però, que opta per les grafies *g* i *j*, i no per *ch*, que coincidia amb la solució gràfica del castellà, perquè, d'acord

13. *Práctica de orthographía...*, ps. 29-36, 65; *Breve explicación de las cartillas valencianas* (València, 1751), p. 18; *Tratat de adages y refranys valencians* (València, 1736), p. 20.

14. *Práctica de orthographía...*, p. 63.

15. *Breve explicación...*, p. 15.

16. *Breve explicación...*, ps. 16-17.

17. *Tratat de adages...*, ps. 25-26.

18. *Diccionario valenciano-castellano* (València, 1764), p. 137.

19. *Práctica de orthographía...*, p. 62; *Breve explicación...*, ps. 15-16.

amb la tradició, considerava el dígraf *ch* poc genuí en valencià amb valor palatal, i seguint l'ús tradicional, propugna utilitzar-lo en posició final de mot per representar el fonema velar sord /k/.

Unes altres innovacions de Carles Ros són la distinció gràfica entre les *ee* i *oo* obertes i tancades, mitjançant el recurs a l'accent, que situa sobre les tancades (per a ell greus); el valor diacrític atorgat a l'accent gràfic per a diferenciar mots homògrafs, i l'ús de *p* i *b* en posició final de mot per distingir mots homòfons.

2.2.2. Les propostes ortogràfiques de Teodor Tomàs

El mateix any en què Carles Ros treia a la llum la *Práctica de orthographía*, el 1732, es publicava a Barcelona una nova edició de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* del valencià Miquel Peres,²⁰ «augmentada ab les notes tocants a la història per un reverend prevere de la església de Sta. Maria la Major». Aquest prevere, que costejà també l'edició, ha estat identificat amb el canonge valencià Teodor Tomàs,²¹ responsable també, l'any 1736, d'una reedició de la traduc-

20. Amb el títol de *Verger de la sacratíssima Verge Maria*. Es va imprimir per primera vegada l'any 1494 a València, i se'n feren reedicions els anys 1531 i 1551. Diversos autors esmenten també una edició de 1495 (Nicolás ANTONIO, *Bibliotheca Hispana vetus* (Roma, 1696), II, p. 220; Josep RODRÍGUEZ, *Biblioteca valentina* (València, 1747), p. 349; Vicent XIMENO, *Escritores del Reino de Valencia* (València, 1747-1749), I, p. 52; Eduard GENOVÉS OLMOS, *Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana des de 1474 fins 1700* (València, 1911), I, ps. 38-39; Josep RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la lengua valenciana* (Madrid, 1915), I, ps. 480-481, però Just Pastor FUSTER, *Biblioteca valenciana* (València, 1827), I, ps. 48-49, en dubta de l'existència. Més dubtosa és l'edició de l'any 1506 que esmenta Eduard GENOVÉS OLMOS, *op. cit.*, ps. 39, 72, no sense interrogants, seguint Gregori Maians. Les suposades edicions de 1451 i 1463 que va citar, com a primera i segona, l'autor de les *Memòries* que acompanyen l'edició de 1732, i que foren citades per V. Ximeno, han estat rebutjades amb arguments sòlids per J. P. Fuster.

21. El primer bibliògraf en fer aquesta atribució fou V. Ximeno (*op. cit.*, I, 52; II, 310), que segurament el conegué personalment. D'ell ens diu que nasqué a València el 8 de novembre de 1677, on va morir el 18 de setembre de 1748. Fou canonge de la Seu de València, beneficiat, qualificador del Sant Ofici i examinador sinodal de l'arquebisbat de València. En l'exemplar que hem consultat, pertanyent a la BUV, que fou propietat de «D. Vicent Rodríguez y Voló, valencià, fill de la yglésia parroquial de Sant Esteve», com consta en el mateix llibre, figura també, escrit a tinta i després ratllat, el nom de Teodor Tomàs com a autor de l'edició i de les notes addicionals.

ció catalana de Tomàs de Vesac de la *Vida de Santa Catherina de Sena* (1511).²²

Teodor Tomàs acompanyà la seua edició de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* d'unes «Memòries de l'autor de la present obra, ab algunes notes per a intelligença de la història que tracta, y de la valenciana lengua en què està escrita», on ofereix algunes dades sobre l'autor i l'obra²³ i fa una breu apologia del valencià, insistint en el tòpic de la llengua universal de la predicació en boca de sant Vicent Ferrer. Conscient de l'evolució de la llengua, Tomàs introdueix en el llibre algunes innovacions lèxiques, consistents a situar entre parèntesis i en cursiva al costat d'alguns mots que devia considerar antiquats els seus equivalents més corrents al seu temps. Com diu en les *Memòries*, citant sant Agustí, es tractava d'afegir «a les paraules antigues y desusades les corrents y noves, per a que lo concepte es comprenga». T. Tomàs se situa així en la línia d'altres autors d'aclariments de mots esdevinguts «obscur» que trobem des del segle XVI en les reedicions d'obres medievals.²⁴

Però el que ara ens interessa remarcar en relació a aquesta obra són les «Notes per a intelligença de la ortografia usada en lengua lemosina», elaborades pel mateix Teodor Tomàs per a facilitar la lectura del llibre, la qual cosa és il·lustrativa de l'escassa familiarització dels lectors valencians del segle XVIII amb la llengua medieval, en particular amb l'ortografia. Aquestes anotacions, de les quals fins ara no s'havia ocupat ningú,²⁵ a pe-

22. El llibre de Vesac, traducció de l'obra de l'italià Ramon de Càpua, constava només de tres parts, i Tomàs en la seua edició n'afegí, a partir de fonts diverses, una quarta, la qual no figurava tampoc en l'original italià. Aquesta part, que ocupa les pàgines 324 a 409, porta per títol «Addició y quarta part de la vida de S. Catherina de Sena, en la qual es tracta de la sua canonització y festivitats eclesiàstiques, de altres declaracions de les virtuts y excel·lents mèrits y miracles de la seràfica verge y de la fundació en la present ciutat de València de l'exemplar y real monasteri de monges sots invocació de dita sancta, del sagrat orde de predicadors», i tracta de completar la visió sobre la santa, donant-li una projecció valenciana.

23. L'autor de les *Memòries* diu que la seua edició és còpia de l'edició de 1495.

24. És el cas de les edicions cincentistes de les poesies d'Ausiàs March, de la *Crònica* de Jaume I i del *Llibre del Consolat de Mar*. Vegeu Germà COLON i Amadeu J. SOBERANAS, *Panorama de la lexicografia catalana* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1986), ps. 80-84.

25. Les transcriu J. RIBELLES COMÍN, *op. cit.*, I, p. 485.

sar de la seua brevetat, resulten interessants per a confirmar que alguns hàbits ortogràfics tradicionals necessitaven explicació, prova del seu envelliment.

Tomàs s'hi refereix a tres punts que l'any 1667 havia proposat J. B. Ballester, els quals ja en aquell moment, uns més que altres, estaven en crisi. Ell mateix se va servir en la seua prosa del dígraf *ny* i de la *l-* inicial [ʎ], però ja no de la *s-* inicial més consonant. Es refereix també a l'elisió de vocals en contacte amb una altra vocal, sense l'ús de l'apòstrof. Carles Ros, que en la *Práctica de orthographía...* ja havia fet referència a aquest fenomen, en el *Tratado de adages* (1736, ps. 26-27) copià textualment les paraules de Tomàs. En el cas dels mots homògrafs propugna distingir-los mitjançant el recurs a l'accent, com farà també Carles Ros, i fa referència al valor significatiu de la posició de l'accent.

La distinció entre dos tipus de *e* i de *o* en valencià es troba ja al segle XVII, en Marc A. Ortí²⁶ i en Joan B. Ballester,²⁷ però l'originalitat de Teodor Tomàs es troba en el fet de diferenciar-les pel tret de l'obertura: *e* oberta i *e* tancada. Aquesta nomenclatura no fou utilitzada per Carles Ros, el qual parlava, seguint probablement els gramàtics castellans, d'accent greu o llarg i agut o breu; el primer correspon per a ell amb la *e* i *o* tancades, el qual és l'únic que, suposadament d'acord amb la tradició valenciana, representà gràficament, i el segon a les obertes.²⁸ En canvi, en francès la denominació *ouvert* i

26. «assí como la [lengua] griega tiene siete vocales, las tiene también la lengua valenciana, porque pronuncia la *o* de dos modos diferentes, y assimismo la *e*. Y son tan distintas las unas pronunciaciones de las otras que vienen a diferenciarse la una *o* de la otra y la una *e* de la otra como se diferencia qualquier vocal latina de las demás, con que estas vocales, que son dos solas en la lengua castellana como en la latina, vienen a ser quatro en la valenciana, como en la griega» (*Siglo quarto de la conquista de Valencia* (València, 1640), ps. 16-17).

27. «Té alvantatge la valenciana de tenir set vocals, perquè en té dos de *o* y dos de *e*, al modo de l'omicron y omega... dels grecs» (ap. Vicent PITARCH, *Defensa de l'idioma* (València, Tres i Quatre, 1972), p. 64).

28. La distinció entre [e] i [ɛ] per mitjà de l'accent gràfic ja va tenir lloc a França al segle XVII, amb els treballs de P. Corneille (1660), que fou el primer a tenir aquesta idea: *verité, après*, etc., encara que fins ben entrat el segle XVIII no s'imposà universalment en francès (GREVISSE, *Le bon usage* (París, Duculot, 1986), ps. 136-137; Ferdinand BRUNOT, *Histoire de la langue française*, VI (1932), ps. 967-969; Charles BEAULIEUX, *Histoire de l'orthographe française*, II (París, 1927), ps. 64-66).

tancat aplicada als dos timbres de la *e* es venia utilitzant des del segle XVI,²⁹ i potser d'ací ho prengué Tomàs.

En conjunt cal situar tant els aclariments ortogràfics de Teodor Tomàs com la seua pràctica ortogràfica, i lingüística en general, dins de la tradició, amb una continuïtat de la llengua medieval. Tomàs, coneixedor dels autors del segle XV i del principi del XVI, utilitzà una ortografia més conservadora que Carles Ros, com ho era tota la seua llengua, basada en els textos que ell mateix havia llegit i en alguns casos reeditat. Així, en la quarta part que va afegir a la *Vida de santa Caterina de Sena* a penes s'aprecien diferències ortogràfiques, i en general tampoc lingüístiques, respecte a les tres parts anteriors.

És cert que els projectes de Teodor Tomàs i de Carles Ros no tenen el mateix abast. La proposta de Ros, encara que incompleta i dependent en molts casos del castellà, tenia un propòsit normatiu: tractà de formar i difondre un model ortogràfic que acabés amb l'anarquia i la ignorància de l'escriptura dels valencians, i al mateix temps permetés escriure millor el castellà. En canvi, Tomàs només pretenia donar a conèixer i facilitar la lectura dels textos antics. Ara bé, Teodor Tomàs, enamorat del català clàssic, amb la seua modesta però significativa tasca d'editor, traductor i creador, duu a la pràctica en ple segle XVIII i al País Valencià un model lingüístic culte per a la prosa literària en català,³⁰ el qual tindria el seu públic, ni que fos minoritari, i això ho hagué de fer d'esquenes a l'ús lingüístic més corrent aleshores al país, representat fonamentalment per la poesia popular i la literatura de canya i cordell, més innovador, però també més vacil·lant i influït pel castellà. El nostre autor, que sens dubte no considerava aquest darrer model de llengua vàlid per a una literatura culta, tanmateix era conscient de les dificultats que comportava l'acceptació d'un model lingüístic fonamentat en el català medieval, i per això s'expliquen les notes ortogràfiques que es veu obligat a redactar, així com les prevencions amb què les clou:

29. Vegeu F. BRUNOT, *op. cit.*, IV, ps. 197-202, Ch. BEAULIEUX, *op. cit.*, II, ps. 22-80, 61-68 i Joseph GULSOY, *Algunes cartes filològiques de M. J. Sanelo*, «Revista Valenciana de Filologia», VII, 2 (1963-1966), p. 122.

30. V. XIMENO, *op. cit.*, I, p. 310, que degué conèixer-lo personalment, destaca de Teodor Tomàs el seu amor «a la pureza del idioma valenciano», sentiment que el dué a reeditar el *Verger* i la *Vida de santa Caterina de Sena*.

«Emperò si lo poch fins ara notat no li plau al letor, per ésser cosa antiga, que's console ab los versos de l'eloqüent poeta valencià Ausiàs March, en lo cant VIII dels morals, hon diu axí: "La velledat en valencians mal proba / e no sé com yo faça obra nova."»

És a dir, Teodor Tomàs era ja sabedor de l'arcaisme d'aquesta llengua, però, com en els versos d'Ausiàs, no sabia tampoc com fer «obra ortogràfica nova». No ho sabia ni tampoc segurament no ho pretengué, ja que les seues ambicions lingüístiques, a diferència per exemple de Carles Ros, no devien anar molt més enllà de la reedició d'algun text antic.

2.2.3. *Les propostes ortogràfiques de Leopold Ignasi Planells*

La presència de Ros marcà la vida cultural valenciana del segle XVIII i les seues idees influïren en les propostes ortogràfiques d'altres teoritzadors valencians d'aquesta centúria o del principi de la següent. Un d'aquests autors, contemporani a Carles Ros, fou Leopold Ignasi Planells, natural de València, del qual a penes s'ha ocupat la crítica contemporània.³¹ Planells va fer l'any 1760 una traducció al català de la *Vida admirable del siervo de Dios fray Pedro Esteve*, obra de Cristòfol Mercader (València, 1677), on va incloure una «Leccioncilla para leer en valenciano». El llibre de Planells³² no assolí tanta fortuna com l'original, car segons tots els indicis romangué manuscrit; possi-

31. Efectivament, M. SEGARRA en la seua útil *Història de l'ortografia catalana* no l'esmenta. Només Jordi COLOMINA, *Notes sobre la llengua de la «Decadència»*, dins «Estudis de literatura catalana al País Valencià» (Alacant, 1987), p. 47 li dedica algunes línies a propòsit de la representació del fonema /s/. Com a apòlogista de l'idioma ha rebut una mica més d'atenció (cf. V. PITARCH, *op. cit.*, ps. 67-69, 157).

32. *Resumen y relación de la vida y prodigios del religioso el venerable pare fray Pere Esteve, de la orde de nòstron pare sanct Francesch, de la observància. Comisari apostòlich que fonch de els Sants Lochs de Terra Sancta, en la província de València.* «Copiada en substància de la que se imprimé y escrigué el reverent pare fray Christòphol Mercader». No se n'ocupen els bibliògrafs valencians (Vicent Ximeno, Just Pastor Fuster, Ribelles Comín, Constantí Llombart). Les úniques notícies d'aquesta obra les trobem en un article de Roc CHABÀS, *Un valencianista del pasado siglo y el venerable Pedro Esteve*, «El Archivo», V (1891), ps. 107-111, el qual tingué accés directe al manuscrit de Planells i en transcriu el pròleg i la «Leccioncilla para leer en valenciano». Chabàs pensa que «debía ser terciario de San Francisco de Asís, pues no se intitula fraile, y le dice sin embargo nuestro padre».

blement en aquest fet tingué no poca influència el fet d'estar escrit en català. En el pròleg, Planells indica les causes per les quals escriu l'obra en la llengua pròpia; aquestes són dues fonamentalment: per respecte a la llengua del biografat i perquè aquesta era entesa per tots els valencians, cosa que no es podia dir del castellà.

Planells era conscient de la diferència entre la llengua antiga i el valencià del seu temps, però, a diferència de Teodor Tomàs, prengué partit en la seua traducció per un model modern, diferent a l'antic, com ho declara explícitament:

«puix aquélles véus de Dóns, Llavors, sellavons ni casi úsen ja d-elles en lo regne ni les pose yo».

La lectura del català antic, necessària per a determinats oficis com els notaris, requeria, segons ell, una preparació específica, i anava més enllà de les seues intencions:

«Los que necesitan per son ofici veure y saber llegír escritures antigues valencianes y altres coses que no son de notaría, han menester mes estudi y aplicació: lo que no es de ma perícia el amostrar-ho, ni el temps y puesto es per a aixó.»

No obstant això, Planells creu necessari proporcionar als seus lectors algunes regles ortogràfiques i gramaticals sobre el català que ell utilitza, per facilitar-los la lectura del text:

«Mes al día de huí dirán que no me enténen ó no hó enténen. Yo no tinch culpa de açó, pero aí baix els done un poquet de albitre o llúm (en castellà) en que podrán molt bé llegir no tan a fósques, si aténen bé á les regletes aquelles.»

Planells, doncs, que veia inviable l'aplicació del model lingüístic medieval per a la literatura catalana al segle XVIII, era també conscient de la manca d'un model ortogràfic, i lingüístic en general, apropiat per a la literatura culta en català del seu temps, comunament acceptat i superador de l'anarquia habitual en les composicions populars. Aquesta mancança, juntament amb la pressió del castellà, evidentment, feia que els lectors valencians setcentistes tinguessen dificultats en la lec-

tura de la seua pròpia llengua, com així ho manifestava el nostre autor.

Coincideix amb Carles Ros en l'ús de *ll-* per a representar la /k/ inicial de mot, a excepció de les majúscules, que escriu amb *l-*. Igualment, considera que la grafia *z* no és genuïna en valencià, que en el seu lloc usa *ç*. Com Ros, diu que la /k/ final s'ha de representar per *-ch* i la /ɲ/ per *ny*. Justifica l'ús de la *t* final de mot, on el castellà escriu *-d*, per l'etimologia. En això no s'allunya tampoc de Ros, com tampoc en la no utilització de l'apòstrof per indicar l'elisió de la vocal d'un article o pronom: «Quita la vocal de pronombre siguiendo otra *lhome, laygua*».

Com el notari valencià, propugna l'ús de les grafies *g, j*, tant per al fonema /tʃ/ com per a /dʒ/, com així ho demostren els exemples adduïts. Però, a propòsit de la *j*, fa una curiosa observació, la qual sembla denotar que Planells, a diferència de Ros, no considerava la pronúncia apitxada d'aquesta grafia com la més recomanable: «*y* griega la admite pocas veces para herir o ser herida la vocal. Y en lugar de *ya* (v. gr. “ya viene fulano”), usa de la *j*, dicha *jota* por los castellanos, *y* chota *por los que no la saben pronunciar*». ³³ Encara que a continuació, influït per Carles Ros, representa la pronúncia de les combinacions de *j + a, o, u* amb *ch*: «Y así dice “Ja ve fulà”. Sylabea assí: *j, a: cha; j, o: cho; j, u: chu*. Los de *che, chi* se escriben con *g*». És també destacable la seua opinió sobre la *y*, que considera poc admissible en català, fins i tot en casos com l'adverbi *ja*, que habitualment era escrit *ya* en el valencià de l'època.

Una de les idees més originals de Leopold I. Planells fa referència a la fonètica del grup *ix*, que, segons ell, equival a *is*, encara que, seguint el costum, considera que s'ha d'escriure amb *ix*. ³⁴ De fet, però, aquesta no és l'única notícia sobre una possible pronúncia [jʃ] del

33. El subratllat és nostre. C. Ros en la *Breve explicación de las cartillas valencianas* (València, 1751) havia dit que «pronuncia el valenciano la *j*, *chota*» (p. 16), la qual cosa li va retraure Gregori Maians, que la qualificà de «dotrina mui ignorante», car els valencians no apitxats «no la pronuncian [la *j*] guturalmente, sino como en *jour*, que los valencianos decimos i pronunciamos *jorn*, imitando a los franceses» (M. José MARTÍNEZ ALCALDE, *Las ideas lingüísticas de Gregorio Mayans* (València, Generalitat Valenciana, 1992), ps. 289-290).

34. «La *x* se llama como *eis*, cargando a la *e*, y se le pone, escribiendo, una *i* antes, por costumbre; v. gr. *eixa* (que quiere decir ‘essa’) como si leyeras *eisa*; ‘pescado’ *peix*, como si dixeras *peis*. Assí de los demás nombres y tiempos de verbos, como *deixa, deixava, deixí*, etc.»

grup *ix* en el valencià del segle XVIII, car en altres textos d'aquesta centúria es documenten, encara que poc freqüents, alguns casos de *is* per *ix*.³⁵ Actualment, la pronúncia [js], amb la [s] palatalitzada, és habitual en castellonenc i té lloc de forma incipient en tortosí meridional.³⁶ Alguns autors, com Rafel i Fontanals i D. Recasens, han apuntat cap a la forta palatalització de la [s] valenciana, que l'aproxima a la [ʃ],³⁷ i més tenint en compte el caràcter inestable del grup [jʃ], que no ha arribat a l'estat estable de coalescència del català oriental [ʃ] i que, per tant, pot fluctuar entre aquesta pronúncia i [js].³⁸

Planells diferencia les dues *oo* (i hem de pensar que també les *ee*) del valencià per la quantitat, col·locant accent gràfic (˘) en la vocal breu (que correspon a la nostra tancada), i deixant d'accentuar la llarga (la nostra oberta). Concedeix gran importància al valor diacrític de l'accent, en especial en els monosíl·labs. A diferència de Carles Ros, Planells no fa servir els termes agut i greu, i utilitza els termes llarg i breu en sentit oposat a Ros.

35. Cf.: «los meus *pisavins*» (Tomás SERRANO, *Fiestas seculares con que la coronada ciudad de Valencia celebró el feliz cumplimiento del tercer siglo de la canonización de... san Vicente Ferrer* (València, 1762), p. 365): «totes *eises* llums» (SOLER, Sermons, BUV, ms. 228, 1718, 2), «sent Visent fonc y féu *eisa* font» (id., 17), «la nostra llengua que *pareis* desgraciada» (id., 1715, 2), *es compungís* (Lluís V. MAS, *Sermón que en la solemne fiesta que hizo la muy ilustre cofradía de Sant Vicente Ferrer por cumplirse el tercer siglo de su gloriosa canonización el dia 5 de julio del presente año 1755* (València, 1755), p. 35). Es troben prou sovint en Marc Antoni d'Orellana, sempre en els incoatiu: *residicen, referisen, exigís* (*Catálogo dels pardals de l'Albufera de València* (València, 1795), p. 1), *se distinguis* (id., ps. 8, 16), així com en Bartomeu Tormo (Emili CASANOVA, *Relació de les festes de Bunyol de 1769 de Bartomeu Tormo*, dins «Estudis de Literatura Catalana en honor de Josep Romeu i Figueras» (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986): *naisiment* (p. 213), *deyssà* (p. 211), *pareicer* (p. 216), etc. També n'hi ha alguns exemples al segle XIX, com en els sainets d'Eduard Escalante: *pareis, mereis* (*Colección completa de las obras dramáticas* (València, Federico Doménech, s. a.), I, p. 92; II, p. 669). I en sentit invers, prova de la proximitat entre aquests dos fonemes en valencià: «un militar no és un *paixà*», *op. cit.*, I, 282.

36. Daniel RECASENS, *Fonètica descriptiva del català* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991), ps. 282-283; Lluís GIMENO, *Estudi lingüístic dels parlars de les comarques del nord de Castelló* (Castelló de la Plana, SCC, 1994), p. 34.

37. Cf. Joaquim RAFEL I FONTANALS, *Escisió i coalescència fonemàtiques: precisions teòriques*, dins «Homenatge a Alarcos Llorach», II (1978), ps. 210-211 i D. RECASENS, *op. cit.*, p. 283.

38. Cf. Emili CASANOVA, *L'evolució del sistema palatal català: una interpretació*, «A sol post», núm. 1 (1990), p. 51 i J. RAFEL, *op. cit.*, ps. 210-211.

2.2.4. Les propostes ortogràfiques d'Orellana, Lorente i Sanelo

La influència de Carles Ros es nota també en les propostes ortogràfiques de Marc Antoni d'Orellana (1731-1813), de Vicente Alfonso Lorente (1758-1813)³⁹ i de Manuel Joaquim Sanelo (1760-1829), els quals, sobretot els dos primers, diferencien la pronúncia i l'ortografia. En ortografia es mostren, en general, partidaris de mantenir les grafies tradicionals, però accepten la pronúncia moderna del valencià central.

Possiblement, qui es mostra més conservador en ortografia és Orellana, el qual proposa el manteniment de *s-* inicial de mot més consonant, de *l-* inicial /*ʎ*/, i de *x* /*f*/, encara que admet també *ix*. Ara bé, Orellana no rebutjava la innovació ortogràfica per principi. Així, va usar l'apòstrof, absent en la tradició ortogràfica valenciana, per a indicar l'elisió de la vocal d'un monosíl·lab que precedeix un mot començat per vocal, com feien els gramàtics del Principat contemporani (Ullastre, Petit i Aguilar),⁴⁰ però ell segurament ho féu per influència del francès. Ja anteriorment Joan Antoni Maians, bon coneixedor també de la Il·lustració francesa, l'havia utilitzat en el seu *Diccionari valencià-castellà* de 1787.⁴¹ Igualment, l'usà Antoni Josep Cavanilles, que tenia també una formació francesa, en les seues *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia* (1797).

A més, com Carles Ros, no estava totalment tancat al principi fonètic. Així, prefereix escriure *Em* per *En* com a article personal en els noms de carrers quan aquesta partícula va seguida per un mot començat en consonant bilabial, tot reflectint el procés d'assimilació consonàntica: «plaza de Em Borràs», «calle de Em Bort», «calle de Em Bou»...

Pel que fa a Sanelo, com a funcionari de la Secretaria Municipal de

39. Sobre les propostes ortogràfiques de Lorente i la seua relació amb la pràctica ortogràfica de Cavanilles, vegeu Emili CASANOVA, *L'ortografia valenciana de les Observaciones sobre el Reyno de Valencia de Cavanilles, segons Vicente Alfonso Lorente (1798)*, «Saitabi», en premsa.

40. Cf. M. SEGARRA, *op. cit.*, p. 76.

41. E. CASANOVA, *op. cit.*, en premsa.

València, estava familiaritzat amb el llenguatge antic, per això va professar sempre un gran respecte per la llengua medieval, d'on creia que s'havia de prendre la base per a la regeneració del valencià. Així, els seus escrits manifesten un grau important d'arcaisme, sobretot en lèxic i en morfologia, però en ortografia coincideix bàsicament amb les propostes de Carles Ros.

3. LA PRÀCTICA ORTOGRÀFICA AL PAÍS VALENCIÀ DEL SEGLE XVIII

Vista la teoria ortogràfica, resta per conèixer la pràctica ortogràfica contemporània, per verificar, així, les possibles afinitats i divergències. A grans trets, hem fet les següents constatacions:

a) Palatal africada sorda /tʃ/ i sonora /dʒ/. Per a /tʃ/ en posició inicial i interior la grafia més utilitzada és *ch*. Ara bé, al segle XVIII es documenten més casos de les grafies confusionàries *g*, *j* que als segles anteriors, les quals comptaven amb el suport de Carles Ros i d'altres tractadistes contemporanis. En posició final les grafies més habituals són la tradicional *-ig* i també *-ch*, la qual va guanyant terreny progressivament, sobretot en la literatura popular.

Per a /dʒ/ es nota, en general, un increment de la grafia *ch*, sobretot en els textos procedents de la zona apitxada, encara que no exclusivament, prova que aquest model ortogràfic es feia notar més enllà del valencià central. Quant a la tria entre *g*, *j* o *tg*, *tj*, sol ser prou arbitrària, sense obeir clarament a motius etimològics o a la tradició, a diferència del que ocorria en segles anteriors.

b) Palatal fricativa sorda /ʃ/. Normalment, hom adopta *ix*, d'acord amb la pronúncia valenciana, tant en posició intervocàlica com final. Els casos de *x*, gairebé sempre en interior de mot, són minoritaris.

c) Palatal nasal /ɲ/. Les grafies més utilitzades són *ny* i *ñ*. Els autors més cultes, en la línia dels gramàtics, pràcticament no fan servir *ñ*. Però, en general, s'aprecia un increment progressiu de *ñ*.

d) Palatal lateral /ʎ/. Tret de la documentació administrativa, la grafia usada habitualment en posició inicial és *ll*.

e) Alveolar fricativa sorda /s/ i sonora /z/. Al segle XVIII hi ha una gran confusió entre les grafies corresponents als fonemes alveolars fricatiu, confusió que no va resoldre tampoc Carles Ros. Els escriptors sovint passen per alt la distinció gràfica entre aquests dos fonemes, no únicament en valencià apitxat, sinó també en els altres dialectes,⁴² i confonen les grafies *s*, *ss*, *c*, *ç* i *z*.

f) Velars. Al segle XVIII hi ha un increment de la grafia *-c* en posició final, la qual, en general, arriba a tenir un cert predomini sobre la tradicional *-ch*. En la tendència a la supressió de la *h* en aquesta grafia degué influir l'ús cada vegada més habitual de *-ch* final amb valor palatal, la qual cosa podia comportar confusions. Igualment, minva l'ús de *ch* velar inicial i interior, probablement per la mateixa raó que en posició final, tenint en compte l'increment de l'ús de *ch* per a representar el fonema palatal africatat sonor, ensordit en valencià apitxat.

D'altra banda, ni Ros ni la majoria dels altres ortògrafs preveien el so velar fricatiu [x], d'origen castellà, que prou sovint apareix en la producció literària de l'època, amb les grafies *g*, *j* i *x*.

g) Labials. En el cas de les labials Ros proposava la distinció ortogràfica entre /b/ i /v/, la qual, però, no és practicada en la literatura popular, on són freqüents els casos de confusió, així com, en general, hi ha confusions en els escrits valencians de l'època. El mateix Carles Ros, de fet, en la pràctica confonia sovint aquests fonemes, com a conseqüència de la indistinció del valencià apitxat.

En suma, en les grafies del català al País Valencià del segle XVIII hi havia, en general, bastant vacil·lació i inestabilitat, sense una unitat de criteris en els escriptors i amb la influència creixent dels hàbits ortogràfics castellans i de la fonètica apitxada. S'observa, això sí, el triomf o l'assentament d'alguns hàbits ortogràfics moderns, com la variant ioditzada *ix*, la *ll-* inicial, la *-c* final, encara que en aquest cas amb gran irregularitat, o l'assentament definitiu de *g + a*, *o*, *u* i de *gu*, amb *u* muda, seguida de *e*, *i*, en la velar sonora.

La situació d'inestabilitat ortogràfica no va poder ser resolta pels

42. Cf. Andreu BELTRAN, *La llengua en el nord del País Valencià als segles XVII, XVIII i XIX (Edició i estudi lingüístic de documentació administrativa)* (València, Universitat de València, tesi doctoral, 1995) ps. 401-404.

tractadistes, els quals, tret de Carles Ros, degueren tenir molt poca difusió, i tots ells, inclòs Ros, presentaven un model fragmentari, i, amb poques excepcions, com Teodor Tomàs, amb influència, almenys parcialment, de la fonètica apitxada i del castellà. Quant a la relació amb el castellà, els ortògrafs valencians no van transigir amb la grafia *ñ*, i proposaren sempre el dígraf *ny*, tret de Carles Ros, que admetia *ñ* en els mots coincidents formalment amb el castellà. Lorente es demarcà respecte a la *j* castellana, inexistent en valencià, i Sanelo es queixava de la castellanització del valencià, i s'oposava a les propostes castellanitzants en lèxic i en ortografia d'Escorigüela.⁴³ Amb tot, el pes del castellà estigué present, ni que fos com a punt de comparació i de referència. A més, la fonètica apitxada, en tant que coincident en alguns aspectes amb la castellana (betacisme, ensordiment de sibilants), en rebé també un reforçament.

4. EL MODEL ORTOGRÀFIC DE JOAN BAPTISTA ESCORIGÜELA

Coneixedor de la inseguretat ortogràfica, ell mateix era autor i recopilador de col·loquis valencians i autor de poesia culta en català, i de la distància existent entre les propostes dels preceptistes valencians i la pràctica ortogràfica del moment, a la darrera dècada del segle XVIII, Joan Baptista Escorigüela es plantejà donar a conèixer algunes propostes ortogràfiques innovadores, simplificadores i basades en la fonètica de la ciutat de València i en el model castellà, l'únic que tenia accés a l'ensenyament, tot reconeixent i acceptant el castellà com l'únic mitjà d'assolir una ortografia catalana estable, més simple i comprensible, que facilités l'aprenentatge i l'ús de la llengua.

Escorigüela és, per tant, el primer gramàtic valencià modern que proposa obertament un model ortogràfic antitradicionalista, basat en la pronunciació del valencià central i en l'ortografia castellana, que justifica per raons utilitàries. Ací hi ha una diferència important amb els preceptistes valencians anteriors, cas de Carles Ros i els seus se-

43. Cf. J. GULSOY, *op. cit.*, ps. 115-116 i 131-133.

guidors com Lorente o Orellana; mentre que aquells generalment havien sabut mantenir diferenciada l'ortografia de la pronunciació i havien respectat les grafies tradicionals, sense renunciar, però, a algunes innovacions, Escorigüela en les seues *Reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano* trenca clarament amb la tradició ortogràfica valenciana.

Amb tot, ell no volia ser considerat un innovador: «No dic en asò que ara / vull yo tal cosa inovar; / de atres dic que ho he deprés» (Biblioteca Valenciana, fons «Nicolau Primitiu», ms. 421, f. 18r), perquè, en realitat, les seues idees ortogràfiques no eren originals, car moltes ja havien estat dutes a la pràctica pels escriptors populars valencians del segle XVIII, i fins i tot d'abans, encara que de manera irregular i amb vacil·lacions. Algunes solucions, en canvi, si bé escapaven de la pràctica escrita més habitual, ja havien estat preceptuades en altres llengües, com el castellà i el francès, i en alguns casos havien estat promulgades pels teòrics del Principat.

Amb aquest propòsit Escorigüela pren com a model la parla de la ciutat de València, incloent-hi la plasmació escrita de l'apitxat. La raó que argumenta per a aquesta preferència és que «València és lo cab del reyne» i «per font s'ha de venerar» (Biblioteca Valenciana, *op. cit.*, f. 18v).⁴⁴ Per tant, encara que coneix pronúncies diferents en altres comarques valencianes, les rebutja en benefici del model urbà de València. Així, diu que a Alacant i al Maestrat pronuncien *fetche*, mentre que la forma de València és *feche*. Encara que gràficament no

44. L'intent de fonamentar el model lingüístic en la parla de les dues capitals, València i Barcelona, es troba ja en les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* de Bernat Fenollar i Jeroni Pau, encara que el nostre autor no les devia conèixer (veg. Antoni M. BADIA I MARGARIT, «Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols». *Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXIII (1950), ps. 137-161; XXIV (1952), ps. 83-116; XXV (1953), ps. 145-163). Al segle XVIII, Carles Ros va defensar una teoria similar, tot donant preferència a la ciutat de València, la qual potser sí que conegué Escorigüela: «Con lo que es visto que el fino idioma valenciano consiste, a lo menos aora, en usarle con la pulcritud y cultura que le han perficionado en esta ciudad, sin valerse ya de los vocablos montañeses, que aun duran en parte de este reyno, y en los de Mallorca, Menorca, Ivisa y Cataluña (...). Y, por consiguiente, en Barcelona también es el catalán más culto que en su reyno» (*Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* (València, 1734), ps. 7-9).

és la millor manera de representar-ho, deu voler referir-se a l'articulació palatal sonora d'aquelles comarques, en oposició a l'apitxada de la ciutat de València.⁴⁵

Fa també algunes referències puntuals a les varietats del Principat. Des d'un punt de vista fonètic, contraposa el valencià *chocolate*, que creu pres del castellà, a la pronunciació catalana *xocolata* (Biblioteca Valenciana, *op. cit.*, f. 21r), i el castellà *Ygnacio*, que considera ja forma valenciana, al català *Engnasi* (sic) (íd., f. 20v). I, pel que fa al lèxic, diu que «ni tenim *Parenostre*, com dihuen els catalans» (íd., f. 17v). Probablement a la València de l'època ja era habitual el castellanisme *Padrenuestro*, tal com se sent actualment.

Fixem-nos que les tres diferències que assenyala del valencià respecte al català es fonamenten en l'adopció per part del primer de castellanismes.⁴⁶ Aquest fet pensem que no és casual. En efecte, mentre que al segle XVI Martí de Viciana (1574) i al principi del segle XVII Gaspar Escolano (1610) parlaven del perfeccionament del valencià, en el cas d'Escolano en contraposició al català de Catalunya, determinat per una suposada major proximitat al llatí; ara, al final del segle XVIII, Marc Antoni d'Orellana, amic d'Escorigüela,⁴⁷ xifrava la major perfecció de la «lengua valenciana» sobre la catalana en gran part en l'adopció de castellanismes, «por la mucha más familiaridad y trato con los castellanos».⁴⁸ Per a Orellana, coneixedor dels clàssics valencians, que es mostrava en general conservador en matèria ortogràfica, la castellanització

45. En això Joan Baptista Escorigüela mostrava un major coneixement dialectal que Carles Ros, el qual només feia referència a una sola pronúncia de *j* i *g*, l'apitxada. També Orellana era coneixedor de la pronunciació sonora de la palatal africada d'altres parlars, però la considerava com un matís reductible a /tʃ/ (*op. cit.*, I, p. 420; cf. A. RAFANELL, *op. cit.*).

46. En el cas de *chocolate* i *xocolata* és clar que ambdues variants provenen en darrera instància del castellà, però Escorigüela remarca el caràcter castellà només de la forma valenciana.

47. El nostre autor li va escriure les dues poesies que encapçalen el seu *Catálogo dels peixos que s'crien e peixquen en lo mar de València* (València, 1802).

48. L'any 1557, en els *Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Cristòfor Despuig posava en boca d'un personatge valencià, Don Pedro, les paraules següents: «La llengua de Cathalunya la tenim, encara que per lo veïnat de Castella s'és molt trastornada» (Eulàlia DURAN, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (Barcelona, Curial, 1981), p. 61).

lèxica no era cap inconvenient, sinó més aviat un enriquiment del valencià.⁴⁹ També Manuel Martín, l'any 1804, considerava la castellanització lèxica i gramatical patida pel valencià, «especialmente en la capital del Reino», com un guany.⁵⁰

Per a Joan Baptista Escorigüela, la castellanització ortogràfica era també un enriquiment per a la llengua pròpia, i de la mateixa manera ho devia ser la incorporació de castellanismes lèxics, com ho proven diversos dels exemples que cita i que considera legítimament adoptats en el valencià.⁵¹ El català principatí, en canvi, tant per a Orellana com per a Escorigüela, més apegat al «rigoroso lemosín», no s'havia obert tant a les incorporacions lèxiques modernes, d'origen castellà, i, per això mateix, segons el seu model lingüístic, no s'havia «perfeccionat» tant.⁵²

Escorigüela fa explícita la seua creença en la millora del valencià del seu temps respecte a l'antic: «per estar el valencià molt millorat (no digam llansat a pedre) de com se parlava abans» (Biblioteca Valenciana, *op. cit.*, f. 15v), tot seguint una tradició que arranca de Pere Antoni Beuter (1546), millorament en el qual, al seu entendre, havia contribuït decisivament el castellà. Per això, el nostre autor no volia que l'ortografia valenciana prengués en consideració el català del Principat. És clar que la ja secular desconexió política, literària i lingüística hi jugava un paper ben rellevant.⁵³

49. En efecte, per a Orellana una de les qualitats del valencià era «la de poder-se explicar con voces promiscuas y palabras que juntamente son castellanas y valencianas» (Joaquim MARTÍ MESTRE, *Una contribució a la lexicografia del segle XVIII: Marc Antoni d'Orellana*, dins *Miscel·lània Germà Colón*, 1 (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), ps. 138-139).

50. En el seu sermó a sant Vicent Ferrer *València engrandida y cèlebre en tot lo món per sant Vicent Ferrer*. Cf. V. SIMBOR, *op. cit.*, ps. 80-81, 196, i Joan FUSTER, *Català i castellà entre els valencians de la Il·lustració*, dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*, VIII, Àrea 7. *Història de la llengua* (València, 1989), ps. 19-30.

51. Per exemple, ens informa de la convivència al seu temps de *puix* i *pues*, però opta per la segona forma, que «és més cheneral» (BV, *op. cit.*, f. 18v).

52. En realitat, la situació no era ben bé així, car la castellanització de la llengua literària al Principat als segles XVII i XVIII era equiparable a la del País Valencià.

53. Com diu Antoni M. BADIA i MARGARIT, *El procés d'unificació de l'ortografia catalana*, «Caplletra», núm. 16 (1997), p. 14, al segle XVI «es trencaren la consciència lingüística (o convenciment col·lectiu de pertànyer a la mateixa llengua) i la tradició cultural (o sentiment compartit de posseir una història i una personalitat comunes)».

Joan Baptista Escorigüela és probablement l'escriptor valencià més destacat de la darrera dècada del segle XVIII i primers anys del XIX. Entre les seues obres manuscrites, es conserva una *Colección de valencianas poesías y castellanas, morales, amorosas, jocosas y sagradas, con unas reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano*.⁵⁴ Aquesta obra inclou unes interessants reflexions sobre l'ortografia valenciana,⁵⁵ constituïdes per una dècima (f. 11v) (apèndix 1) i per dues cartes, la primera en forma de romanç, precedida d'una breu introducció en prosa (f. 14v-19r) (apèndix 2), i la segona en prosa (f. 19r-22v) (apèndix 3). Escorigüela degué escriure aquestes reflexions ortogràfiques com a molt tard l'any 1792, possiblement aquest mateix any, o potser l'anterior, car la composició que apareix a continuació en el manuscrit original està datada l'any 1792.⁵⁶

Un dels motius que mogué el nostre autor a escriure les citades *Reflexiones críticas* fou la rèplica a les propostes d'alguns tradicionalistes, on demostra un tarannà polemista, que tornarem a trobar en la correspondència amb Sanelo. Efectivament, Escorigüela comença replicant les propostes d'un «suchecte de alguna literatura» que havia criticat les faltes ortogràfiques d'unes composicions monosil·làbiques seues per a una festa de carrer. Tot i això, Escorigüela li concedia, en principi, bastant autoritat, car va ser ell mateix qui li demanà la seua opinió. Les observacions, en concret, foren les següents:

- 1) La *y* en valencià només es pot posar en el dígraf *ny* [ɲ].
- 2) En els altres casos, en comptes de *y*, cal usar *j*, «com *jo* ('yo')».
- 3) La *l*- inicial equival fonèticament a [ʎ], amb l'única excepció dels monosíl·labs.

En el tercer punt, l'anònim interlocutor d'Escorigüela afirma seguir el diccionari de Carles Ros. En realitat, però, Ros, com ja hem dit, preferia escriure *ll*- i no *l*-, tret de les majúscules. Per tant, aquest interlocutor defensa una solució més conservadora que el

54. El manuscrit original es conserva a la Biblioteca Universitària d'Oviedo. Al fons Nicolau Primitiu de la Biblioteca Valenciana es pot consultar una fotocòpia d'aquest manuscrit.

55. *Reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano*.

56. «En el año de 1792, para la función de la enseñanza de San Nicolás y San Pedro Mártir, se dispuso un diálogo, y para el mismo la siguiente loa», f. 22v-24r.

mateix Ros, la qual, de fet, ja no era seguida pels escriptors del final del segle XVIII.

Escorigüela aprofita l'ocasió per referir-se a Carles Ros i al seu diccionari, que —segons confessa— coneixia d'oïdes, però no tenia un interès especial per llegir-lo, ja que el considerava antiquat en les seues propostes ortogràfiques: «per figurar-me que la moneda corrent és la que val, y que la antiga no pasa, y sols té apreci entre els curiosos» (f. 15r).

D'altra banda, es fa referència a la proposta tradicional d'usar el dígraf *ny* i la grafia *j*, fins i tot en un mot com *jo*, que els escriptors valencians de l'època escrivien habitualment amb *y*, d'acord amb la pronúncia. Aquesta opinió recorda la de Leopold Ignasi Planells, que rebutjava l'ús de la *y* en el mot *ja*.

La carta en prosa, que suposadament Escorigüela va dirigir a un altre «aficionat a la llengua valenciana», però en aquest cas més obert a les novetats ortogràfiques, amb la pretensió que aquest la mostrés als seus coneguts, comença amb un breu col·loqui entre quatre personatges que es reuneixen a jugar a les cartes. L'objecte d'aquest text introductori dialogat és il·lustrar amb amenitat els aspectes ortogràfics que preocupaven el nostre autor, i que a continuació passarà a exposar, sense ocultar els dubtes que en molts casos tenia.

Passem ara a tractar les propostes ortogràfiques d'Escorigüela.

1) Creu que la *l*- inicial no pot usar-se en la llengua del seu temps per a representar [ɫ], car hi ha molts mots que comencen amb *l*- i es pronuncien amb [l]. Encara que en el fons tenia raó, i ja no es podia justificar al final del segle XVIII la grafia palatal *l*-, no usada aleshores pràcticament per cap autor, Escorigüela exagerava amb els mots aduïts com a exemples amb *l*- alveolar, ja que la gran majoria eren castellanismes.

2) Considera plenament integrats en valencià els manlleus castellans amb /x/. Per això creu que les grafies *g* i *j* en valencià han de representar només aquest so d'origen castellà, com ho fan en aquella llengua. Per tant, no poden usar-se per a les palatals africades sorda i sonora [tʃ] i [dʒ], que ell, partint de la pronúncia apitxada, no diferencia. Així, per a representar el so palatal africad sord, resultat de la confusió de /tʃ/ i /dʒ/, proposa l'ús de *ch*, com en castellà, convertint-

se així en el primer preceptista valencià que proposa l'ús d'aquesta grafia per a la palatal africada, tant sorda com sonora, conscient, a més, del seu origen castellà.

3) Seguint l'ortografia castellana, com ell mateix reconeix, és partidari d'usar també *-ch* [tʃ] en posició final, perquè «així se eviten vàries combinacions de *g*, *y* de *j*, [i] de *ig*», que, segons ell, poden causar confusions, les quals, però, no tenen una justificació lògica. El que, en realitat, l'impulsà en aquesta solució, practicada ja, de fet, per molts escriptors de l'època, és l'adopció regular del sistema castellà. Fa referència a la possible confusió de *-ig* [ig] i *-ig* [tʃ] en posició interior, en mots com *insigne*, *ignorar*, *indignar-se*, d'una banda, i *Puigmarí*, *Puigcerdà*, d'una altra, sense tenir en compte que els darrers són mots compostos i que, a diferència dels primers, el dígraf *-ig* es troba a continuació d'una vocal. Esmenta també algunes suposades irregularitats causades per l'ús de *-ig* i *-g* final, i que es resoldrien —pensa— amb l'ús de *ch*: Per què en uns casos —diu— es preceptua l'ús de *-ig* després de vocal (com en *bateig*, *festeig*) i en uns altres, darrere la vocal *i*, només s'escriu *-g* (cas de *desig* o *Escrig*)?

4) L'ús de *-ch* final amb valor palatal el mena a suprimir la *-b* del dígraf *-ch* final amb valor velar, amb la qual cosa, afirma, s'aconsegueix una simplificació de l'ortografia, suprimint una grafia innecessària fonèticament. En aquesta mesura Escorigüela coincideix amb el valencià Sanelo i amb els catalans Ullastra i Joan Petit i Aguilar.

5) Reconeix tres valors diferents en la grafia *x*:

1er) Palatal fricativa [ʃ], de mots com *eixe*, *peix*, *ixir*, la qual diu que gràficament es distingeix perquè la *x* té davant una *i*.

2n) [ks], en mots com *examinar*, *Pràxedis*, *expressar*. Per aclarir la diferència amb l'anterior, diu que aquest so es produeix quan la *x* no va precedida de *i*. A pesar d'això, per indicar més clarament la diferència, al final del treball proposa d'expressar la realització [ks] amb altres procediments diferents a la *x*, bé amb la grafia *cs*, com en *examinar*, *exasperar*, o bé amb un accent circumflex (^) «dalt de la vocal, com en castellà, en *flexible*, *exâcte*». L'ús del signe *cs* també es troba en els ortògrafs del Principat Pere Màrtir Anglès i Josep Ullastre. De fet, ja Antonio de Nebrija en la *Gramática castellana* (1492), feta en l'aspecte ortogràfic amb un criteri fonètic, havia postulat el signe *cs*

per a distingir el so llatí [ks] de la *x* [x] de mots com el castellà *xabón*. Quant a l'accent circumflex sobre la vocal següent a la *x* [ks], va ser promulgat per la *Real Academia Española* en l'*Orthographia española* de 1741, per distingir la realització [ks] de *x* de la seua realització velar fricativa /x/.⁵⁷ Aquest símbol fou adoptat per l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, i és també el que propugnà Joan Petit i Aguilar en la *Gramàtica catalana*, per diferenciar la realització [ks] o [gz] de la palatal fricativa [ʃ], expressada amb *x*.⁵⁸ Entre els autors valencians, Orellana i Cavanilles el van fer servir, encara que de manera irregular, i Vicente Alfonso Lorente, per la seua part, usà l'accent circumflex sobre la vocal següent per indicar la realització [ks] (*exâmen*), però també, de forma confusionària, la palatal fricativa sorda: *barba-deixô*, *cluxîda*, *guixâ*.

3er) Velar fricativa sorda /x/, en els mots procedents del castellà, com ara *Guadalaxara*, *xugo*, *luxo*. Aquest és un altre motiu per a utilitzar un signe especial per a distingir el so de [ks]. Així, la diferenciació establerta per Escorigüela es fa en els mateixos termes que la realitzada per la RAE per al castellà. També segueix l'*Academia Española* en el confusionisme creat en l'ús de *x* i *j* amb valor velar fricatiu sord /x/, encara que, enfront de les regles donades per l'*Academia* per intentar distingir entre totes dues grafies, Escorigüela es limita a citar alguns mots escrits amb *j*, sense assenyalar cap regla pràctica per diferenciar-los dels escrits amb *x*. El que fa ací, doncs, el nostre autor, en comptes de donar cap solució, és trasplantar artificialment a la nostra llengua un problema ortogràfic del castellà.⁵⁹

Sobre la pronunciació de la [x] castellana en català, afegeix que «els llauradors a tota jota aixina la fan *c*, com *maco*, *maca*, *la cota*»,

57. La RAE mantingué l'ús d'aquest signe fins la vuitena edició de l'*Ortografía*, l'any 1815.

58. Cf. M. SEGARRA, *op. cit.*, p. 96.

59. En castellà aquest problema es planteja des del moment en què els antics fonemes /z/ *j*, *g* i /ʃ/ *x* es confonen en [ʃ], que després, des del segle XVI, es velaritzà en /x/. La RAE, seguint l'etimologia i la tradició, va mantenir en principi tant la *j* com la *x*, però davant el confusionisme que creava entre els usuaris la distinció entre dos lletres que representaven el mateix so, en l'ortografia de 1815 acabà per prescindir de *x* /x/, amb l'única excepció de «las pocas voces que terminan con esta letra» (*Ortografía de la lengua castellana*, Madrid, p. 56), que més tard (1844) també eliminà.

pronunciació que Escorigüela, d'acord amb l'ús urbà de la ciutat de València, no considera, en paraules seues, «conforme se deu», ja que pot provocar confusions, com ara entre els mots *fixar* (cast. *fixar*) (pronunciat [fikár]) i *ficar*. És interessant sociolingüísticament la dada d'Escorigüela, que personalitza en els llauradors la reconversió de la /x/ en [k]. Possiblement aquesta era una tendència sobretot rústica, que la parla urbana considerava poc recomanable. I potser això n'explica, almenys en part, el fracàs. D'altra banda, ens permet comprovar que el fonema castellà /x/ no estava al final del segle XVIII tan integrat en valencià com Escorigüela pretenia amb les seues propostes ortogràfiques, i com ho proven també els nombrosos casos de «queda» que es documenten a l'època.⁶⁰ També Lorente (1798) deia que «a un puro valenciano le es casi imposible el pronunciar la j castellana», i, per això, l'adapta en /k/ o en /f/ (E. CASANOVA, e. p.).

En relació amb la primera realització esmentada de la grafia *x*, Escorigüela comenta el cas dels mots començats per *x*-, palatal fricativa sorda, com *Xàtiva*, *xalma*, *xàbega* 'xàvega', i per tal de diferenciar-los de la realització velar /x/, es mostra favorable a l'increment *ei*- davant la *x*, d'acord amb la pronúncia valenciana, com ara *Eixàtiva* i *Eiximeno*. També Carles Ros, en aquest cas contra la tradició, havia recomanat d'escriure *ei* davant *x* al començament de paraula.

6) Pensa que per a la palatal nasal cal usar la grafia *ñ*, «sent (...) tan usada y coneguda». I afegeix que l'ús del dígraf *ny* comporta alguns problemes:

a) En mots com *conyuges* i *Abenyusef*, on el grup *ny* no representa la [ɲ], per tant pot donar lloc a males pronunciacions.

b) Considera «aspre» d'escriure *ny* davant de *i*, i posa l'exemple de *ñitols* i *guiñi*.

Com veiem, les raons són ben poc consistents. El que Escorigüela pretenia amb l'adopció de *ñ*, i el motiu real de la seua recomanació, era, com en altres casos, la imitació del sistema ortogràfic castellà, que considerava beneficiós per a la llengua. Ja al segle XVII Antoni Font

60. Vegeu Joan VENY, *Fortuna del fonema /χ/ en català: visió històrica de la «queda»*, dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, II (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 405-436.

acostumava de fer servir la grafia *ñ*, i al segle XVIII la propugnaven també els ortògrafs principatins Pere Màrtir Anglès, Josep Ullastra i Joan Petit i Aguilar, encara que aquest darrer en convivència amb *ny*. També Carles Ros havia considerat lícit l'ús de *ñ* en els mots coincidents amb el castellà.

7) Advoca per distingir en l'ortografia els nexes *gue*, *gui* amb *u* muda, de *güe*, *güi* amb diftong, tot escrivint dièresi sobre la *u*, que prefereix a la pràctica d'altres autors de col·locar-la sobre la *ë*.⁶¹ Nota també la diferent articulació dels grups amb [kwe] i [ke], i en principi planteja una distinció similar a l'anterior basada en la dièresi. Exemples: *aquell*, *querella*, enfront de *qüestor*, *freqüentar*. Però considera també la possibilitat de solucionar-ho escrivint amb *c* els mots amb [kwe]: *cuento*, *pascueta*.

La dièresi era un signe sense tradició en català, on degué penetrar a través del castellà, i potser també del francès. Carles Ros va rebutjar explícitament l'ús de la dièresi, tant en català com en castellà, que considerava un signe peregrí, «pues sólo se usa en el latino, u en otros [idiomes]». ⁶² Ullastra per tal de diferenciar [kwe] de [ke] recorregué a l'ús de l'accent circumflex sobre la *u* *qû* [kw], enfront de *que* [ke], però no usà tampoc la dièresi. En canvi, Joan Petit i Aguilar en la seua *Gramàtica catalana*, acabada l'any 1823,⁶³ va propugnar l'ús de la dièresi, que anomenà, seguint la RAE, «crema». ⁶⁴ La dièresi en castellà no compta tampoc amb una llarga tradició, sobretot per a indicar la pronúncia de la *u* precedida de *q*,⁶⁵ a diferència del francès on aquest

61. L'ús de la dièresi en la *e* deu tractar-se d'una imitació del francès, de la qual no trobem notícia en altres ortògrafs catalans.

62. *Op. cit.*, 1732, ps. 42-43.

63. La seua gramàtica és datada el 20 de desembre de 1796, però sembla que no fou totalment acabada fins el 1823.

64. La forma castellana *crema* probablement és una deformació del francès *tréma* íd. (< grec *trhma* 'forat', 'punts marcats en un dau'). Cf. Joan COROMINES, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (Madrid, Gredos, II), ps. 235-236.

65. Segons Andrés BELLO, *Estudios gramaticales* (Caracas, 1951), p. 109, «la marca de los dos puntos, llamada *crema* o *diéresis*, era un signo prosódico destinado a representar la verdadera diéresis, esto es, la resolución de un diptongo en dos sílabas, como en *süave*, *viüda*; y se le da un significado diferente cuando la colocamos sobre la *u* en *güe*, *güi*; porque en estas sílabas las vocales *ue*, *ui* forman siempre diptongo».

signe es remunta a la primera meitat del segle XVI.⁶⁶ La RAE va preceptuar l'ús de la dièresi en els aplecs *qüe*, *güe*, *güi* en la primera edició de l'*Orthographía castellana*, l'any 1741. Mentre que no va reglamentar l'ús exclusiu de *c* en els mots amb [kw] fins a la vuitena edició de l'*Ortografía*, l'any 1815, encara que abans ja l'havien defensat alguns gramàtics castellans,⁶⁷ per tal d'evitar les hesitacions que es produïen en la llengua escrita a l'hora d'emprar *c* o *qu*. Entre els ortògrafs catalans, també va preceptuar la substitució de *q* per *c* Antoni Font,⁶⁸ que la prengué del castellà.

8) Per últim, és partidari d'usar el guionet en la posposició al verb dels pronoms febles començats per *l*, quan el verb acaba en *c* o en *l*, per tal d'evitar ambigüitats i males interpretacions. Exemples: *dol-li*, *conec-lo*. Aquesta proposta és certament nova dins de la tradició ortogràfica al País Valencià. Si bé cal tenir en compte que Cavanilles (1797) també va fer servir el guionet en els mots compostos: *bocha-blanca* (p. 331), *Fumària julibert-bort* (p. 335), *porta-llana* (p. 337), *Ull-de-bou girasol* (p. 338), etc. A Catalunya, Petit i Aguilar també se servia del guionet per separar els pronoms àtons posposats i per separar els components dels mots compostos, i a les Illes propugnà la utilització del guionet Antoni Febrer i Cardona, amb un ús coincident amb el francès, d'on el va manllevar.⁶⁹ També Escorigüela i Cavanilles degueren prendre aquest signe del francès.

I és ara el moment de referir-se a la relació entre aquestes *Reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano* d'Escorigüela i la coneguda comunicació epistolar sobre ortografia valenciana mantinguda irregularment els anys 1802 i 1803, al «Diario de Valencia», entre Ma-

66. «L'usage du tréma a été introduit en 1532 par le médecin Jacobus Sylvius» (GREVISSE, *op. cit.*, p. 138).

67. És el cas del llicenciat Cristóbal de Villalón (1558), Mateo Alemán (1609), Antonio Bordazar (1728) i Gregori Maians, encara que aquest darrer defensà en alguns casos, al·ludint a una suposada diferència de pronúncia, l'ús de *qu* [kw]. Vegeu A. ROSENBLAT, *op. cit.*, ps. XXXV-XXXVI, XLIII-XLVI, A. ESTEVE SERRANO, *op. cit.*, ps. 360-368, i M. José MARTÍNEZ ALCALDE, *Las ortografías de Mayans y Bordazar: el fondo de una polémica*, «Revista de Filología Española», núm. 70 (1990), p. 153; *Las ideas lingüísticas...*, ps. 423-425).

68. «Alguns vocables que en llatí tenen *q* en romans se escriuen ab *c*, com *cuant*, *cuaresma*, *cuatre*, etc.» (*Fons verborum* (Barcelona 1637), p. 340).

69. Cf. M. SEGARRA, *op. cit.*, ps. 127-128.

nuel Joaquim Sanelo i un corresponsal que signa amb la lletra E,⁷⁰ que fou l'encarregat de suscitar-la, el qual diversos estudiosos han identificat amb el nostre autor.⁷¹ Escorigüela i Sanelo ja es van relacionar, en maig de 1796, en les pàgines del «Diario de Valencia», a través d'un enigma valencià, elaborat pel primer i respost pel segon.⁷²

L'actitud antitradicionalista i innovadora d'Escorigüela en les *Reflexiones críticas* es troba també en les lletres del senyor E, on es mostra igualment partidari de la modernització ortogràfica, del criteri fonètic i obert a la influència del castellà. El senyor E demostra, com l'Escorigüela del text manuscrit, conèixer les normes ortogràfiques de l'Academia Española, que en alguna ocasió intenta aplicar també al català, com en el cas de l'accent circumflex. També E dona mostres, com l'Escorigüela de les *Reflexiones*, de conèixer les gramàtiques franceses, com ocorre a propòsit dels termes «obert» i «tancat» aplicats al timbre vocàlic. També hi ha coincidència en l'actitud cap a la llengua. En efecte, tant Escorigüela com el senyor E es confessen «aficionats» als temes lingüístics catalans i es mostren receptius a les opinions d'altres persones més expertes.

Passant a aspectes més concrets, les *Reflexiones críticas* d'Escorigüela i les cartes de E coincideixen en la supressió de la *-b* final del dígraf *-ch* [k], en la representació amb *ñ* de la palatal nasal, i amb *ll-* de la [ʎ] inicial de mot, així com, seguint la RAE, en l'ús de l'accent cir-

70. Ha estat editada i estudiada per J. GULSOY, *op. cit.*

71. Manuel SANCHIS GUARNER, *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII* (València, IAM, 1963), p. 121, va atribuir, amb reserves, la E. a Escorigüela; però J. GULSOY, *op. cit.*, ps. 103-104, no és d'aquesta opinió, ja que E. es refereix una vegada a si mateix com a advocat, i Escorigüela no sembla que hagués estat advocat. Més recentment, Vicent SIMBOR, *Els orígens de la Renaixença valenciana* (València, Universitat de València, 1980), p. 25, davant la falta de notícies de cap altre autor de l'època que pugua arrogar-se la identitat d'aquesta sigla, torna a identificar-lo amb Escorigüela, el qual sovint signava les seues col·laboracions en la premsa amb les inicials B. E. i J. E., i pensa que la referència d'«advocat» que fa es podria prendre en sentit figurat. També M. SEGARRA, *op. cit.*, ps. 78-79, opta implícitament per identificar el senyor E. amb Escorigüela. La referència de E. en la seua quarta carta a Sanelo que «també só home de papers, més la veritat sia dita tostemps, los tinc en depòsit, car no són meus» podria fer referència a l'ofici d'impressor d'Escorigüela, que com a tal treballà a la impremta valenciana d'Agustí Laborda, a més de ser redactor del «Diario de Valencia».

72. Cf. V. SIMBOR, *op. cit.*, ps. 76-77.

cumflex sobre la vocal que segueix la *x* quan aquesta té el valor llatí [ks], [gs], com en *exâmen* o *exêpcions*. Igualment, no se serveixen de l'apòstrof.

En la correspondència els aspectes ortogràfics tractats són menys nombrosos, encara que en les quatre cartes E s'ocupa d'alguns punts que no són abordats en el text manuscrit. D'aquests el que rep un tractament més detallat és el problema de l'accentuació i del timbre de les vocals *e* i *o*, que ocupa tota la seua segona carta. L'accentuació era un dels aspectes més confusionaris de l'ortografia catalana del segle XVIII,⁷³ en part per la confusió existent entre accent i quantitat, herència de la tradició grecollatina,⁷⁴ i per la dificultat afegida que suposava l'existència de dues classes de *e* i de *o*, en relació al sistema castellà, que es tenia sempre com a punt de referència.

Escorigüela distingeix els dos tipus de *ee* i de *oo* del valencià pel grau d'obertura (obertes i tancades), denominació amb poca tradició entre els tractadistes valencians, i que abans que ell només havia usat Teodor Tomàs, i proposa diferenciar-les gràficament amb el recurs a l'accent obert (˘) sobre les vocals obertes. Prefereix accentuar les obertes, «puix les altres tancades se pronuncien com en castellà». En canvi, Carles Ros accentuava gràficament les *e* i *o* tancades, per a ell greus o llargues. Manuel Joaquim Sanelo, en la resposta a aquesta missiva, acceptà la proposta d'accentuació de E, que considerava més aclaridora que la de Ros. Sanelo identifica la vocal oberta amb l'accent agut, i la tancada, amb el greu.

Les poques diferències ortogràfiques que s'observen entre tots dos documents, com les que existien entre els manuscrits d'Escorigüela i les seues poesies cultes impreses, no pensem que invaliden l'autoria única de tots dos documents en la persona de Joan Baptista Escorigüela, car ben bé es poden explicar com a fruit dels dubtes que ell mateix tenia al respecte, més encara si tenim en compte les nombroses coincidències existents. Tinguem present que l'ortografia del

73. Cf. J. GULSOY, *op. cit.*, p. 127.

74. Aquesta confusió existia també en castellà (cf. A. ESTEVE SERRANO, *op. cit.*; M. J. MARTÍNEZ ALCALDE, *Las ideas lingüísticas...*, ps. 397-401; i Tomás NAVARRO, *Historia de algunas opiniones sobre la cantidad silábica española*, «Revista de Filología Española», núm. 8 (1921), ps. 30-57).

català al tombant de segle estava ben lluny de ser una matèria ben definida i establerta. També al Principat Josep Ullastra va repensar i alterar notablement algunes de les seues propostes ortogràfiques en la segona redacció de la seua *Grammàtica cathalana*.⁷⁵

Així, en la correspondència amb Sanelo Escorigüela admet que *g* i *j* s'usen en català en les paraules pròpies amb palatal africada, i expressa la /x/ castellana amb l'accent circumflex sobre la vocal que segueix les grafies *g*, *j* i *x*.

D'altra banda, proposa servir-se també de l'accent circumflex sobre la *i* en l'aplec *ig* [ig] (exemples: *digne*, *ignorancia*) per a distingir-lo del dígraf *-ig* per a la [tʃ] final. Aquesta era una qüestió que preocupava també Escorigüela en les *Reflexiones críticas*, però allí s'inclinava per resoldre-la valent-se de *-ch* final en lloc de *-ig* [tʃ].

En aquest sentit, les diferències del segon document respecte al primer consisteixen bàsicament en la possibilitat de recuperar, almenys de cara a la llengua literària culta, l'ús d'algunes grafies tradicionals, en concret l'aplec final *-ig* amb valor palatal africad i les consonants *g*, *j*, que, per la confusió fonètica del valencià apitxat, usa no sols per a la palatal sonora, sinó també per a la sorda.

Pel que fa a l'aplicació dels criteris ortogràfics de les *Reflexiones críticas* en la seua producció literària, cal dir que en l'obra manuscrita els adoptà habitualment, encara que l'ús de la dièresi és irregular, i, així, al costat d'*agüeleta* apareix *guit* 'huit' i *gui* 'hui'. En els mots amb [kwe], d'acord amb els dubtes teòrics que manifesta, vacil·la entre *qüe* (amb dièresi o sense) i *cue*: *delinqüent*, *quento*; *cuento*, *cuerno*. No diu res sobre la representació de [kw] davant de les altres vocals, però en la pràctica escrita vacil·la entre *qu-* i *cu-*: *qualsevol*, *quan*; *cuan*, *pascual*. En l'accent circumflex no segueix plenament la seua proposta, ja que l'usa de vegades darrere de la *x* amb valor palatal fricatiu, com en *deixêulos* o *eixâmplaran*. No usa el signe *cs*.

D'altra banda, en la poesia culta impresa en la premsa usa, d'acord amb les acotacions esmentades en la correspondència amb Sanelo, majoritàriament *g*, *j*, amb alguns casos de *tg*, *tj* i de *ch*, en representació del fonema /dʒ/, i també de vegades, junt amb *ch*, per al sord /tʃ/;

75. M. SEGARRA, *op. cit.*, p. 87.

en posició final empra sistemàticament *-ig*. En la resta de casos segueix en general la línia dels col·loquis manuscrits: ús de *ñ*, de *-c* final, de *ll-* inicial; per a l'alveolar fricativa no usa la *ss* ni la *ç*, i utilitza *z*, seguint el model castellà, generalment quan el castellà té *z* (*bonanza, juzgat, se esfuerzen...*), o en posició final (*venz, llanz, esfuerz...*), en lloc de *ç*. Ara bé, fa servir l'apòstrof: *l'armari, l'infern, s'ha*.⁷⁶

5. CLOENDA

A tall de recapitulació, notem que no tot fou conservadorisme i rebuig a la llengua moderna en l'ortografia al País Valencià al segle XVIII, sinó que la situació fou una mica més complexa.

Centrant-nos en l'ortografia, que és l'objecte del present estudi, d'una banda tenim el model representat per Teodor Tomàs, fonamentat en el català medieval, que va destinar pràcticament només a l'edició de textos antics. En la quarta part que afegí a la seua reedició de la traducció catalana de la *Vida de Santa Catherina de Sena* de Tomàs de Vesac segueix el mateix model de llengua, amb algun mínim retoc en ortografia com la substitució de *s-* inicial més consonant per *es-*.

Tomàs no fou l'únic que mantingué una actitud conservadora en matèria ortogràfica, basada en el seguiment de la llengua medieval. Així, al final del segle XVIII, Escorigüela va escriure les seues notes ortogràfiques en resposta a les crítiques rebudes per un «suchecte de alguna literatura» que, entre altres coses, continuava proposant la *l-* inicial per a la palatal lateral. Sanelo va propugnar i practicar també un retorn a la llengua medieval, però en ortografia, segurament influït per Ros, no es mostrà en general tan arcaïtzant.

En efecte, el model ortogràfic representat per Carles Ros i pels tractadistes influïts per ell, Planells, Lorente, Orellana i Sanelo, encara que basat en gran part en la tradició, es trobava mesurat per algu-

76. L'accentuació, inclòs l'ús irregular que es fa de l'accent circumflex sobre la vocal que segueix la *x* /*j*/, segurament es deu al redactor del «Diario de Valencia», com en les cartes d'Escorigüela amb Sanelo (cf. J. GULSOY, *op. cit.*, ps. 109-110).

nes innovacions i pel criteri fonètic, en particular per la fonètica del valencià central. I, com els ortògrafs del Principat, aquests autors també es van veure influïts, en major o menor grau, per l'ortografia castellana, i fins i tot a algú d'ells li arribà la influència francesa.

La pronúncia apitxada, que sol coincidir amb el castellà, és responsable d'algunes de les confusions ortogràfiques en què incorren, malgrat que propugnen la diferenciació gràfica, d'acord amb la tradició, l'etimologia o la diferenciació de mots homòfons (cas de *v/b* i *s, c, ç, ss*).

En el cas de les palatals africades, per influència de la pronunciació apitxada, no tenen en compte en la formulació ortogràfica la distinció entre els fonemes sonor /dʒ/ i sord /tʃ/, que proposen representar per unes mateixes grafies, *g, j* (i alguns autors també *tg* i *tj*).

Independentment de la prosòdia apitxada, introdueixen, com hem vist, algunes novetats respecte a l'ortografia tradicional, d'acord amb els nous temps i amb la realitat valenciana.

Siga com siga, aquest model ortogràfic, que tenia variacions en els diversos autors, no va poder superar l'anarquia de la llengua escrita, i no aconseguí d'imposar-se. Entre les raons d'aquest fracàs, notem les següents:

- 1) Era incomplet i fragmentari.
- 2) A excepció de Ros, els altres autors pràcticament no tingueren difusió, i els coneixements sobre el català de tots ells deixaven bastant a desitjar.
- 3) La pressió del castellà sobre la llengua escrita.
- 4) El poc interès dels il·lustrats valencians pel conreu de la llengua pròpia.
- 5) La manca de suport institucional.
- 6) La manca d'una tradició de teoria ortogràfica.

I arribem al tercer model ortogràfic, representat per Escorigüella, que podem qualificar, almenys en la seua primera formulació, d'antitradicional i basat en la prosòdia apitxada i en el castellà. El seu propòsit fou la simplificació i modernització ortogràfica del valencià, tot fonamentant-se en l'ús més comú del seu temps i en el principi foneticista, bàsicament de la ciutat de València, probablement en resposta als excessos d'alguns arcaïtzants. Més que bastir ell

personalment una ortografia completa —tasca per a la qual segurament no estava prou preparat— el que pretenia era cridar l'atenció dels intel·lectuals valencians sobre la necessitat d'un consens en matèria ortogràfica, basat no en la llengua medieval, sinó «en el lemosín moderno o conforme se habla en el día».⁷⁷

La modernització ortogràfica i l'avanç cap a una ortografia de base fonètica era llavors, al final del segle XVIII, i ja des d'abans, una qüestió que havia suscitat l'interès en altres llengües, com el castellà i el francès,⁷⁸ i que també ho havia fet en la nostra, però en el cas del català, per la seua particular situació sociolingüística, hagué d'anar unida, amb major o menor grau, a una imitació de models forasters, generalment del castellà, i en menor mesura del francès. I en aquest procés renovador, Escorigüela, des de València, no volgué restar al marge.

Escorigüela no es limità a conrear i recopilar col·loquis. Igual com havia maldat per despertar l'interès dels seus conciutadans per la fixació i reforma ortogràfica, va intentar implicar els escriptors valencians en el conreu culte del català, que ell mateix va dur a la pràctica.⁷⁹

Escorigüela pretenia, per tant, que el seu model servís tant per a la

77. En la introducció a la *Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, dins el «Diario de Valencia» del 2 de setembre de 1797.

78. En castellà ja Antonio de Nebrija en la *Gramática castellana* de 1492, seguint Quintilià, va proposar una ortografia basada en el principi de la pronunciació, el qual va encaminar en els segles successius les teories de bon nombre de tractadistes castellans, entre els quals podem destacar Juan de Valdés i Cristóbal de Villalón al segle XVI, Mateo Alemán i Francisco Cascales al XVII, i Antonio Bordazar o Gregori Maians al segle XVIII (cf. Abraham ESTEVE SERRANO, *Estudios de teoría ortográfica del español* (Murcia, 1982) i José MARTÍNEZ DE SOUSA, *Reforma de la ortografía española* (Madrid, Visor, 1992). A França, al segle XVI, es feren propostes innovadores que no arribaren a quallar, però l'Acadèmia Francesa en les edicions successives del *Dictionnaire*, al llarg del segle XVIII, ha anat incorporant algunes reformes parcials, tendents a simplificar l'ortografia (vegeu F. BRUNOT, *op. cit.*, tome VI, Deuxième partie).

79. Ell estava convençut que el català, com qualsevol altre idioma, era apte per als usos cultes, només hi calia la pràctica i l'estudi per part dels usuaris: «la mejora que puede conseguirse formando estudio y haciendo pruebas en el lemosín». Com a demostració, escrigué les seues poesies «para animar y desimpresionar» els escèptics, ja que «puede servir de norma para que la aventajen, y sigan por este término otros asuntos» (Mots preliminars a la *Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, dins el «Diario de Valencia» del 2 de setembre de 1797).

literatura popular com per a la culta, segurament amb algunes matisacions, fruit en part dels seus mateixos dubtes, com hem vist en les diferències ortogràfiques entre la seua producció manuscrita de col·loquis i la impresa de poesia culta, i, per això, en la segona formulació del seu model ortogràfic, en la correspondència amb Sanelo, reprengué, segurament pensant en un registre elevat, alguns usos tradicionals que en un primer moment havia rebutjat.

En la literatura culta és segurament on se sentia més insegur, car era conscient del buit existent i, per tant, de la manca d'un registre idiomàtic adequat, i així no amagava la seua voluntat d'«anar obrint senda no usada», com deia en la *Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*. «Es fa com increïble en tan antic idioma no haber cosa de un alt estil» dirà el mateix autor en aquest poema. El mèrit d'Escorigüela fou tractar d'omplir aquest buit amb un registre basat en el valencià modern, el qual considerava «molt millorat... de com se parlava abans» (*Nicolau Primitiu*, ms. 421, f. 15v), i no limitar-se a introduir una sèrie d'arcaïsmes, de vegades mal assimilats, com va fer Sanelo. Per això J. Fuster⁸⁰ va qualificar l'intent d'Escorigüela per «buscar, o trobar, un registre d'idioma adequat a l'«estil elevat» de la poesia» de «fita memorable».

En efecte, la llengua de les seues poesies editades en la premsa és perfectament compatible amb el valencià de l'època, que en constitueix la base, sense defugir els castellanismes usuals; i no crea en el lector la sensació d'una llengua arcaïtzant, entrebanc en el qual ensopegà Sanelo. Això sí, s'hi observa una voluntat per dignificar el registre lingüístic, en la qual possiblement va influir la lectura de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* de Miquel Peres, a través de l'edició de Teodor Tomàs (1732), com podem deduir d'alguns trets sintàctics (núms. 4, 5, 6) que recorden clarament l'estil «artitzat» de Peres. Vegem una mostra d'aquesta llengua:

1) Ús d'un lèxic ric, genuí, amb tradició literària en català, en alguns casos poc usual en el valencià corrent del final del set-cents, o simplement culte i elegant, que confereix al conjunt una sensació de correcció i fins i tot de refinament. Per exemple, *pregona* (*El Àngel*

80. *Op. cit.*, ps. 27-28.

de l'Apocalipsi, v. 12), *estel* (íd., v. 14), *infant* (íd., v. 34), *conhortar* (íd., v. 36), *menspreu* (*Sonets a sant Vicent*, 1er, v. 6), *església* (íd., 1er, v. 9), junt amb *iglésia* (*El Àngel de l'Apocalipsi*, v. 15), *silogisme* (íd., 2n, v. 5), *veixell* (*El Àngel de l'Apocalipsi*, v. 99); *contristar-se* (*Stabat Mater dolorosa*, v. 16), *impia* (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 83), *exhalar* (íd., v. 84).

Escorigüela va saber combinar aquest lèxic diguem-ne «elevat» amb altres mots o variants formals més dialectals o identificats amb el nivell col·loquial: *popar* 'afalagar, acaronar, tractar bé' (*El Àngel de l'Apocalipsi*, v. 17), *lladrit* (íd., v. 36), *milacre* (íd., v. 68), *alluntar* (íd., v. 180), *gemecar* (*Stabat Mater dolorosa*, v. 10) variant de 'gemegar', *sulsida* (*Dècimes a sant Vicent Ferrer*, 4a, v. 8), *reglotar* (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 86).

2) En les preposicions usa *ab* (*El Àngel de l'Apocalipsi*, versos 11, 13, 14), encara que també escriu la confusionària *en* (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 155), que, en canvi, és l'única que es troba en els seus col·loquis. També fa servir la preposició *sens* (*El Àngel de l'Apocalipsi*, v. 13, 31) i la conjunció adversativa *mes* (*El Àngel de l'Apocalipsi*, v. 129; *Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 12), ambdues d'arrels medievals.

3) Conviuen els adverbis *així* (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 15), més clàssic, i el més col·loquial *aixina* (íd., v. 7), que és actualment la forma predominant al País Valencià.

4) Usa sovint com a recurs estilístic l'hipèrbaton, manifestat sobretot en la col·locació del verb al final de l'oració i en l'anteposició del complement del nom al substantiu. Aquestes alteracions poden anar acompanyades d'altres canvis en l'ordre habitual dels elements.

Exemples: «Les vacants que resulten / de mitres y capelos, els honrosos / càrrecs que li prevenen / *renuncia*» (*El Àngel de l'Apocalipsi*, vv. 147-150); «A Pere, Andreu, Vicent, que és glòria nostra, / y al Custodi, afició molt gran *demostra*» (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, vv. 64-65); «encara que la fama / ses glòries incessant pertot *proclama*» (íd., vv. 114-115).

«que bé se nota / *del país* la tristor del tot remota» (íd., vv. 97-98), «des de eixa *de luceros* lluïda estància» (íd., v. 100): en aquest cas hi ha

també anteposició de l'adjectiu qualificatiu i separació de l'adjectiu demostratiu en relació al substantiu.

5) És prou abundant la complementació dels substantius per adjectius. Exemples: «ploma valadina» (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 3), «retorn generós» (íd., v. 92); sovint amb l'adjectiu anteposat: «antic idioma» (*Canzó real en honor del beato Juan de Ribera*, v. 5), «alt estil» (íd., v. 6), «la ruïn canalla» (íd., v. 23), «endoble ploma» (íd., v. 53), «real priviletgi» (íd., v. 58).

6) Oracions d'infinitiu en comptes d'oracions subordinades substantives amb el verb en forma personal: «esta oïa / lladrit en somis. Tem y la conorta / el bisbe, fen-la certa / *ser mare de un mastí que lladraria, / de la Casa de Déu guardant la porta*» (*El Àngel de l'Apocalipsi*, vv. 35-39), «se esforzen a estar drets, mes no podien, / creent *ser del juí la hora arribada*» (íd., vv. 129-130), «De sa vida inferix per silogisme / *ser sant*» (*Sonets a sant Vicent Ferrer*, 2n, vv. 5-6).

Es pot dir, per tant, que Joan Baptista Escorigüela s'avançà als esforços posteriors dels escriptors renaixencistes per construir un model lingüístic culte apte per a la llengua literària.⁸¹ Quant a l'ortografia, hem vist que Escorigüela intentà algunes adaptacions de cara a la producció culta, però la sensació de desorientació en aquest camp persistí, i continuà encara al segle XIX, amb la influència del castellà i de l'apitxat, entre els gramàtics, lèxicògrafs i escriptors valencians,⁸²

81. Sobre aquests aspectes de la Renaixença valenciana, vegeu especialment Vicent SIMBOR, *La Renaixença al País Valencià*, «Caplletra», núm. 4 (1988), ps. 9-19; *op. cit.*, 1980, i Antoni FERRANDO, *Llengua literària i actitud política en Teodor Lorente. A propòsit de 'Cartes de soldat' i 'Pro patria'*, «Caplletra», núm. 4 (1988).

82. L'anònim autor del *Diccionario de voces valencianas y su equivalencia en castellano* diu: «escribí esto para un amigo, y sólo atendiendo a la pronunciación actual del valenciano (...). Tanto en la elección de voces como en la ortografía me he ceñido al uso y pronunciación actual» (AMV, fons Serrano Morales, ms. 6549). Lluís LAMARCA, *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano* (València, 1839), p. VIII, apuntava: «Debo advertir por último que la dificultad con que veo se leen ya los libros valencianos escritos con la ortografía lemosina me ha convencido de que es llegado el tiempo de variarla, acomodándola a la pronunciación castellana: por esta razón escribo *pucha*, y no *puja*; *pruñó*, y no *prunyó*; *fach*, y no *faig*». Miquel ROSANES, mestre d'escola de Sueca, en el seu *Vocabulario valenciano-castellano* (València, 1864, p. 4) advertia que «en la ortografía nos acercaremos en lo posible al castellano,

particularment en els gèneres més populistes, com la premsa satírica, els col·loquis, els sainets, els «miracles» de sant Vicent Ferrer o els «llibrets de falla».⁸³

6. APÈNDIX

Els següents textos corresponen a les *Reflexiones críticas sobre el lenguaje valenciano* de Joan Baptista Escorigüela. En la transcripció dels textos respectem la llengua de l'original. Donat que es tracta d'un estudi sobre la història de l'ortografia catalana, hem considerat oportú respectar l'ús que s'hi fa dels següents signes ortogràfics: accentuació, dièresi, guionets i apòstrofs tant per presència com per absència. Per tal de facilitar-ne la lectura, ens hem permès d'usar el punt per a indicar l'elisió de vocals que avui cal representar normativament, així com per a assenyalar la separació de mots que en els textos no està expressada amb cap signe. Els subratllats són de l'original. Només regularitzem les majúscules, les minúscules i els punts i comes.

porque el no hacerlo es causa de dudas para los niños». I Josep M. CABRERA anunciava al principi del *Vocabulario valenciano-castellano* (València, 1868, p. 4) que «las voces valencianas están escritas tal cual se pronuncian. Sólo se ha conservado de la ortografía valenciana la *ig* para expresar el sonido de *ch* al final de las voces y la *ç* para algunas de las voces que en castellano se pronuncian con *c*». No tothom, però, pensava així, car Josep ESCRIG, en el seu *Diccionario valenciano-castellano* (València, Imprenta de J. Ferrer de Orga, 1851) pretenia ajustar-se a «la ortografía que es propia de la lengua valenciana», i deia que a aquest fi seguia com a model «un erudito escritor de mediados del siglo XVI, cuya ortografía, si bien no del todo exenta de algunos pequeños errores, me ha parecido la más uniforme y arreglada» (p. X-XI). El sacerdot de Cullera Tomàs Font i Piris en la introducció al seu *Diccionario valenciano-castellano* manuscrit manifesta la seua adhesió a la tradició ortogràfica i prosòdica valenciana no apitxada, però l'ús ortogràfic del diccionari contradiu clarament aquestes paraules (veg. Antonio PICAZO i JOVER, *El diccionari valencià-castellà inèdit de Tomàs Font i Piris*, «Caplletra», núm. 11 (1991), ps. 108-109, 114-118 i August RANELL, *op. cit.*, p. 40).

83. Sense que això signifiqui, però, un desinterès de l'anomenat «sector populista» per a la dignificació del català. En aquest sentit, V. SIMBOR, *op. cit.*, 1988, ps. 9-19 recorda la lluita en defensa de la dignificació de la llengua des de «El Mole», o l'interès d'autors com Manuel Civera, Pasqual Pérez o Josep M. Bonilla per la llengua pròpia i el seu ús culte.

Text 1.

«Qui dirà que asó está escrit
 no conforme al valenciá,
 quant als valensians está
 unicament dirichit?
 Del modo mateix que he oit
 explicar.se à cada qual
 ho he figurat puntual,
 pues no parlen com parlaben.
 Además que tots alaben
 l.escrit que es llich lliberal» (f.11v).

Text 2.

«Habent preguntat à un suchecte de alguna literatura sobre un paper que dia habia vist tot de monosílabos (y son la dedicatoria y sonets de fol. 11b) si era cosa que podia posar.se algú d.ells (com atres boberies) en una festa de carrer, respengué que habia molta falta en lo escrit, per la ortografía (sinse fer distinció, com se deu, de lo que es tolerable à lo reprehensiu) y que se debia escriure en tal y tal lletra, que la *y* grega en valenciá no es debia posar sino en la *n* per a fer *nya*, *ña*, y servia en son lloc la jota, com *jo*, *yo*, y ultimament que la ele en principi de dicció té forsa de dos eles // (f. 14v).

Redarguint.li yo sobre algun nom que comensa per sola una ele, com la, le, li, lo, les, los, digué que se exceptuaben els de una sílaba, segons el diccionari valenciá de Carlos Ros, que yo sols el habia oit nomenar, y no.l tenia, per no estar corrent la impresió ni occurit el voler llechir.lo, sabent qui el tenia. Per figurar.me que la moneda corrent es la que val, y que la antigua no pasa, y sols te apreci entre els curiosos, de lo que m.encontre esemt, per la poca instrucció que tinc ni direcció de fer cosa per a el públic, si sols un rastre de afició per a entre particulars, y privadament per a mi.

Pensant, pues, en asó, se me occurreren alguns noms que comensaben per ele y no elle, y atres dubtes que necesitaben de controvèrsia y solució. Y per animar.lo à escriure, que es aficionat, alguna disertasioneta sobre el asunt, li dirichí en forma de carta lo que aquella nit y al dia siguient em vingué al cab. Ho escrigui com me occurria en un bo-

rrador, que el posi en net. Y, per haber.se.n anat fora, tancat, lo y deixí en sa casa per a quant ell torná. Y encara aguarde resposta. Sols que ell y atres que ho han llechit // (f. 15r) dihuen que habia molt que respondre, que ya ho sé, pero ningú se anima a pendre la ploma. No per atra cosa, sino per estar el valenciá molt millorat, no digám llansat à pedre, de com se parlaba abans.

Molt señor meu (*així dia*).

Si tots los temps no son uns,

y se deu sempre buscar

lo que siga per a tots

mes fácil de acomodar,

y mes entre chent no entesa,

tanta forsa asò me fa

que, pasant plasa de nesio,

me he volgut encastillar,

sent menester armes fortes

per a fer.me desfalcar.

Yo no negue que debiem

nostre idioma conservar,

mes, si lo comú ho variecha,

contra el costúm qui anirá?,

pues cosa que de molts es

pocs no ho poden remediar.

Si seguim la beserola

que els pasats nos han deixat,

com s.ha de escriure *limosna*,

lacre, lucifer, lacrar,

labativa, laberinto,

limpiesa, loco, lograr,

Lamberto, letor, lacayo // (f. 15v)

lila, lucero, laylá,

y tots aquells apellidos

que s.escomensen per *la*?

El *lolo* dihuen els chics,

linea recta es ben parlat.

Dihuen *lóbrego* y *litarche*.

Que, si be s.han pronunciat
 y en lo dia perseveren
 alguns de ells, com dir *llograr*,
llucero, lo mes corrent
 es com escrit está dalt.
Llonchinos crec s.ha de dir,
 mes hui en dia qui dirá
 sinó *Longinos*? Y vech
 que la *ge* (com pronunciám,
 y no *che*) no té ya forsa,
 perquè si no, qui dirá
 gran *anche*, per dir gran *auge*,
 si este es el comú parlar?
Achensiar he oit a molts,
 però a molts mes *agensiar*.
Papa el rage, diu un dicho,
per traure raja atre tal.
 El *gerundio*, el mar *Egéo*,
 y *Gea*, cóm se dirà?
 Y en *pages*, si la fem che,
 no dirém un desvarat,
 si parlém à una doñana
 sobre un *page* chic o gran?
 Suponc que se diu hui en dia
gorgeo, y cóm se escriurá?
 El polinario *Pagero* // (f. 16r)
 el seu ball vingué à amostrar
 y don Thomas *Tinagero*
 vosté be el coneixerá.
 Aixi mateix en la *jota*
 tenim sa dificultat.
 Si à vosté li dic que es *majo*,
 à la trampa no es dará
 si fa concepte que ho dic
 com diu s.ha de pronunciar?
 Y el mateix qualsevol dama,

si per voler.la alabar
 diém que fa cas dels *majos*
 que a ella la *liló* li fan.
Jota es la tonada, y *jota*
 es la *ijota* en valensiá
 (parlem en lo mes corrent
 de chent, de estil y de añ).
Chiquera hi a alguns que dihuen
 y *quiquera* també hi a,
 pero yo sols me acomode
 al dir com en castellá.
Ya te dic, ò *hi a* qui diu,
 en què es diferenciará?
Abenyusef, o com dihuen,
 rey que esta terra maná,
 si el pronunciém com debém
 el nom li habré de mudar,
 y també al duque de *Béjar*,
 ni direm *Jaca*, asó es clar.
 Y no nos cabrá gran honra
 si, parlant dels valencians,
 me occurrix el voler dir // (f. 16v)
 que tots son *jaques*, qué tal?
 Be que em dirán que estos noms
 que nostra llengua ha adoptat
 es facil diferenciar-los,
 com en lo dia se fa,
 en lo imprés en bastardilla
 y en lo escrit rallant per baix.
 Mes asó es acomodar.s.eu,
 pero no lley cheneral,
 que era precis hu per hu
 anar.la comunicant
 als que escrihuen en lo dia
 y en lo succesiu habrà.
 Encara no sé cóm dihuen

al *vexamen*, y he pensat
 que si la equis hi a molts
 que dihuen sola ha de estar
 al principi de dicció,
 com *Ximeno*, y pronunciám
Eixîmeno. Y hi a qui aferma
 que en lo carrer dels *Eixârcs*
 la *e* y la *i* están de mes,
xir per *ixir* escriurán?
Xátiva, *Xábea* y molts atres
 lo que ha de ser qui ho dirá?
 En la *c* y *ague* també
 tinc molta dificultat.
Águe diém, *ache* dihuen,
 y *ache* mes be els castellans,
 que es pronunciació mes propia
 en *pecho*, *nicho*, *marchar*.
 Y si en l'escriure se deu // (f. 17r)
 lo mes breu sempre buscar,
 per qué à *puc*, *foc*, *trac* y *ric*
 esta *ache* s. ha de aumentar?
 Sinse ella quins noms diríem?
 Si els mateixos, no es *majar*
 à qui llich duplicar lletres
 podent sinse elles estar?
 Y si la chesus que amóstren
 el llechir, el lletrechar,
 es en castellá en lo dia,
 camp à través qui anirá?
 Y machorment als chiquets,
 qui els ho empapusará?
 Si dihuen *mecha* aquells tots,
 cóm els nostres no ho dirán?
 Y además aquells que venen
 ya homens fets, y luego es fan
 à raonar com nosatros,

per a llechir valensiá
à quina escola, à quin mestre,
à quin llibre acudirán,
si res de asó ya se encontra?
Y habém de requintechar
ni armar ninguna disputa
sobre escriure valensiá,
que ni se coneix estudi
ni crec que may l.han format?,
quant ni tenim Parenostre,
com dihuen els catalans.
No es millor donar.se à entendre
de aquell modo que pugám
mes intelichible y fácil // (f. 17v)
que à un comú siga mes clar?
Si mudanza hi a en la llengua,
cóm en l.escrit no la habrá?
Si ella molts noms ha admitit,
la ortografia es ben clar
que deu admitir y en tot
fuchir les dificultats.
Y al fi, si ningú comensa,
may en planta es posará.
No dic en asó que ara
vull yo tal cosa inovar.
De atres, dic que ho he deprés,
y sent lliure, no he dubtat
en seguir, ni en imitar.los
pense fer un desbarat.
Ya conec que es fer.se odiós
volar.se fer singular,
y també, cert, me alegrára
que de tants doctes com hi a
em donaren solusió
à dites dificultats
que m.han mogut à fuchir

de lo que s.ha acostumat,
 sent mon intent dar.me à entendre
 à tots en facilitat.
 Pendria alguna llisó,
 si es donára, universal,
 y tampoc despreciaria,
 sent mon desich no agrasar,
 una dolsa, suahueta,
 correcció, enseñanza ò ma.
 Si tot admitix millora,
 nostra llengua la tindrà // (f. 18r)
 en lo escrit, sent per a tots,
 forasters y naturals
 comprensiva, molt més fácil
 y millor de declarar,
 si conforme se pronuncia
 ho procurém figurar.
 Valencia es lo cab del reyne,
 per font s.ha de venerar,
 con que com así se parle
 es conforme es deu parlar.
*Fetch*e pronuncien, es cert,
 Alacant y el Maestrat,
puix he oit també que dihuen
 y *pues* es mes cheneral.
Roich, *reich* dirien, comprenc,
 però hui sols pronunciám
roch, *rocha*, que à qualsevol
 dificil no li serà,
 sabent, per poquet que siga,
 lletrechar el castellá.
 Asó es calamo currente,
 per voler.me disculpar
 del meu modo de explicar.me
 escribint y conversant,
 lo que he volgut fer present

sinse voler agraviar
 ni à sa cència, ni à la llengua
 nativa en que m.he criat,
 que es cert no la desestime,
 com ho tinc acreditat
 en alguns choguets que he fet
 en vers, y en este romans // (f. 18v)
 Y perdone la molestia,
 admitint ma voluntat,
 que es desichar el servir.lo,
 y Deu que el guarde molts anys.» // (f. 19r)

Text 3.

«Prevenint materials, per si me responia à la dita carta, me ocorriren alguns noms que anaba apuntant. Y despues fiu atra carta, per moure mes al dit suchecte, pero discurrint tindriem lo mateix, pues coneguí ser enemic de novetats, com si no se poguera sempre adelantar mes en totes les materies, la y doní à atre aficionat à la llengua valenciana, que se arrima al meu parer, pero no per asó (encara que es natural en tots), sino per a que la amostrára una y atra à alguns que frecuenten sa casa. Dia així:

Certa vesprada, algo *ya* fosc, se chuntaren en una *nayeta* à chuar un truquiflór quatre de *compañia*, *magets* de cigarro en boca: Domingo *Muñiz*, de *Ayora*; Pau *Bayot*, de *Vizcaya*; *Blayet Puchmari*, de *Al-daya*, y Chuan *Yuste*, de *Yucatán*, en Indies, que fea de *lacayo*. Se *ensayaren* damunt de un *cañís* en terra, donant alguna rodada, per si confrontaben les seïes. *Ya* conformes, chuaren algunes mans. Quant *yo*, que estava de *atalaya*, veent com les enfullaben, posí cuidado en una *chuada*, y *vach-li* à contar cóm // (f. 19r) *se manejaben*, y anaben descartant.se tirant.se telladetes y donant.se *vaya* uns à atres.

Chuát que hagué el primer y segon, diu el tercer: “Envide y truque”. “El ous?” (diu à son compañero el que era peu). “*Oixc-lo* (respon el segon) y *conec-lo* que es fallanguero, que sinse res fa choc, y no sempre cantarà *aleluya*. Qué fas?”

4. “*Yo* no tinc per a voler el truc, y per a el punt son poques”.
2. “*Vol-li* tu en tes poques, que *yo* en les mehues li vull el truc”.

4. “A soles li vols?”
2. “*Vull-li* à soles, que *chúe*”
4. “Pareix li sab mal traure la bona”
2. “*Bull-li* el discurs per guañar, y *dol-li* el pedre”
4. “Ha *majo!* Eu la deixa correr Pata!”.
2. “*Resol-li* la basa, no la deixes anar així. Be, dobla y torna.t. *Chúa*, si tens, una de les altes, y *revol-li* el *choc*”.
4. “Va de torna el basto. *Ya* es torna groc”.
2. “*Sol-li* agarrar eixe mal, com al meu *bayo* quant veu que li la entenen. No estant, *comprenc-lo* que està gros, que no *desmaya*. Aném *chuant*”.
4. “En lo perico mata. Y qué ha tornat?”
2. “Un tres”.
4. “Un tres? Pues *tull-lo* yo en atre”.
1. “Encara estic yo así, compare”.
4. “*Crec-lo* yo à vosté, que no està fluix”.
1. “No es res per a la tarasca un rollo”.
4. “*Entenc-lo* també à vosté, y no *desmaye*, // (f. 19v) pero *trac-li* lo millor que pot tindre, y em queda compañoero”.
2. “Se entén, y que no es *payo*, encara que usa *saya*”.
1. “Pues, señors, la *aya* de la manilla de oros es la que *chúe aspayet*”.
4. “Eu, qué *palaya!* La de espases ha *chuat*”
2. “Y si tinc yo el *ayo* del básto?”
4. “Cárro, y qué nespla! *Influíxes* valor”.
2. “Si retruque, à que no em volen?”
4. “Si eixe *ya* está groc com una *vayeta de Alcañiz* que portaba la *Blaya de Foyos*”.
3. “No porte yo camisa en *gayes*, ni *saya* de estameña per a asustar.me de poc”.
1. “Si retruca, no *vullgues*”.
3. “*Revull-li* cinquanta vegades que retruque, que fasa *ensayo* en atres poregosos”.
1. “Eu, fes.te el conte à ton *sayo*, que à tu va”.
2. “Aném, si no pots *gañir*, tant te abofegues”.
4. “No volia *reñir* y *gruñia*”
3. “No, no li tinc por, encara que abans me *plañia*”

2. “*Duc-los* torbats, com hi a neu”.
1. “Anem fent *choc*”
2. “*Ofenc-lo* yo à vosté, compare?”
3. “*Lleva.li.la*, si no *chúa*”.
1. *Prenc-li.la*, y no vol soltar.*la*”.
4. «Aném, *chúa*”
2. “Pues retruque, si *chúe*”
3. “Vull, mas que siga la espadilla”.
2. “Pues *estenc-la*, ella es”.
4. “*Rayo*, *ya* ham guañat”.

Molt señor meu.

Escric-li à vosté esta llarga arenga, segons la ortografia // (f. 20r) castellana, que s. aforren en ella moltes dificultats de asentar alguns noms. Y sols encontre la de *cóm* escriurém, quant s. achunten, dos eles, que se puguen declarar, y no fasen *lla*, y quant n. i ha tres, que alguna vegada son precisas. Y quant hi a *c* y *l*, per a que aquella no ferixca, com en *clau*. Y *vach-li* señalant alguns noms també perque em diga els que van en y grega *cóm* els escriurien abans, que diu no la usaben, sinos en la *n* per a fer la *ene tilde*, com *canya*, caña.

Además de asó, volguera la regla de excepció que han donat per a la *g* en *trage*, *gerga*, *Geldo* (poble del reyne), *pagina* (que es com dihuen), *marginar*, el dicho de *egém*, y estos noms *digne*, *indigne*, *benigne*, *condigne*, *insigne*, *Ygnàcio*, *ignorar*, *ignominia*, *ignorancia*, *dignar.se*, *indignar.se*, *magnífic*, *Agnesio*, *magnat*, *signe*, *sagnar*, *sagnia* (siga corromput de *sangrar* o de *sancnia*, pero així ho dihuen), pues en tots ells no es sino *ge* castellana. Y si dihuen que té dos pronunciacions, en especial seguint-li consonant, tenim à *Puigmarí*, *Puigcerver*, *Puigcerdá* y atres. Be que me dirán que per aixó tenen la *i* abans de la *g*, per a fer *che* (ni *ignore* que els catalans pronuncien *Engnasi*, pero nosatros no). Y dels demés que tenen *i* abans de la *g*, qué dirém? Y si se acomoden // (f. 20v) à que així ho usen els catalans, també diem *chocolate*, del castellá, y ells pronuncien *xocolata*, y atres que hu no te present.

Per a la *eñe*, *cóm* se declararà *conyuges*, *Abenyusef*? Y es aspre (cert) el escriure en *ny* estos noms: *guiñi* (riña de pardals), *ñitols*, y

atres en la y grega y l'atra *i* despues, sent com es tan usada y coneguda la eñe.

Em fa parar (tornant à la ge) cóm volent *i* abans de la *g* en *bateig*, *festeig*, no la posen doble en *l·lig*, *mig*, *Escrig*, *Cálig*, *desig*, *Fenalig*, *trapig*. Y sempre seran excepció estes paraules: *reling*, *lleng* (nom de fil y seda llencheta), à no ser que se escriguen (que ho ignore) *relinig*, *llenig*. Y sobretot, cóm trasladarém al valensiá esta oració: *Elige à Elche?*

La *equis* te tres diferents veus: *eix*, *eixe*, *eixém*; *exâminar*, *Praxêdis*, *reflexiô*, *flexible*, *exîmir.se*, *saxo*, *conexiô*, *expresar*, *exprimir*, *excluir*, *experimental*, *excelencia*, *expert*, *ex* (quant un chic no vol que l'engañen). Y es diferent en *xarao*, *Guadalaxara*, *Roxas*, *Faxardo*, *Xavier*, *oxála*, *xugo*, *Xeréz*, *Mexias*, *luxo*, *paxarera*, *xarifo*, *quixotada*, *xigote*, *Freyxóo*, *Luxán*, *fixo*, pues comprenc que fa *csa*, *cse*, *csi*, quant no té la *equis* abans *i*, que quant la te, sona com en *peix* // (f. 21r), *ixir*, *pixar*; y te forsa de jota castellana en los noms de aquella llengua apropiats. Y habent de expresar el crit de fer parar als animals, que es *xo* áca, *xo* rosí, y la erba *xedrea*, *Xátiva*, *xalma*, *Xábea*, *xábega*, *xabegó*, cóm ho posarém que siga diferent? Y en la jota tením à *arlaja*, *bandeja*, *sagalejo*, *jactar.se*, *Hinojosa*, *halaja*, *maja*, *majo*, *despejo*, *cortejo*. Y si els llauradors à tota jota aixina la fan *c*, com *maco*, *maca*, la *cota*, no la pronuncien conforme se deu. Dihuen “asó es *fico*”, per *fixo*. Pero cóm podrà asó valdre per ben pronunciat, quant s. ha de diferenciar *fixar* de *ficar*, com “a on *fixaré* esta cosa, que la vechen tots? *Fixa.la* en la porta, ò ahi en eixa finestra” També habém de diferenciar *proxîm* de *prochim* pròximo, prògimo.

Y es de ser notat la diferent expresió que te el *gue* en *guerra* y en *agüero*, *vinguera* y *averigüe*, *guilopo*, *Güiso*, y atres, com *agüelo*, *agüela*, *güec* (que es colp en terra), y *güelo*, que he oit dir à algun vell per burlar.se.li. Lo que milita igualment en la *que*, com *aquell*, *qüestor*, *marque*, *qüestió*, *querella*, *freqüentar*, pero estos posant.se en *c* ya queda fora la dificultat, com *cuento*, *pascueta*.

Y no es cosa dura y llarga per a // (f. 21v) la comprensió que se escriga *bateig* en *ig*, y *bateji* (ó *batetji*, que així es debia) hacha de ser en jota? De modo que *Puig* y *Putjol* se escrihuen en dos lletres diferents y en lo dia tenen la mateixa pronunciació. He vist de *goig*, *goigosa*, pero vech no es lo regular, y no.m basta haber.ho vist de imprenta.

Quatre consonants ó lletres finals en una sílaba se achunten en alguns noms, y per qué? Per voler conservar el remat de nom en *ch*, y no en *c* à soles, com *fanchs*, *Folchs*, *banchs*, *dranchs*, *solchs*, que si afecten la cheneral de posar *h* per no haber nom en valencià que acabe en *c*, els de dalt acaben en *s*, que si dihuen que acabant en ella, no es precisa la *h* enmich, milita la mateixa rahó per a llevar-la del tot, pues amontona y no servix, que en *sac* no se llich atra cosa de un modo que de atre? Y qué té mes caure un *bac* ó una *bacada*?

Si seguim la ortografia castellana (com porte dit) en la *ch*, se eviten varies combinacions de *g* y de *j*, de *ig*; y además queden estes per a fer *ja*, *ge*, *gi*, *jo*, *ju*, que no tenim, se pot dir, regla cheneral per a la *x*, tenint abans *i*, com *queixa*, *faixa*. Se pot acomodar *cs* en los // (f. 22r) de *ecsaminar*, *ecsasperar*, ò una señal aixi ^ dalt de la vocal, com en castellà en *flexible*, *exacte*, deixant en forsa de *jota* les demés, y sempre habrá de exceptuar-se *Xátiva*, *Xábea* y atres, com si tingueren *i* abans. Posen també à la sílaba *qüe* i *güe* dos puntets à la *ë*, pero es millor à la *ü*, que es distingui en *agüero*, *qüestió* y els demés. Y per a les dos *ll* que se expresen de per si, com *dol-li* li dol, seria bo una ralleta, y no la y grega que diu, pues es forsat el creure.u.

Ni seria fer de llechisladors el establir algunes regles per a lo escrit, com les de la Academia, pues vist lo discurrit, de hu a tres adelantarien. Y perfecció nunca la habrá per la variació de llengua y correcció de veus.

Volguera ser part, pero tot lo meu fondo este es. Y, aixi, no me oferixc sino à servir.lo y pregar à Deu lo guarde molts anys».